

P O E S I A I P O È T I C A
E N E L S " F E N Ò M E N S " D ' A R A T

TESI DOCTORAL

JAUME ALMIRALL I SARDÀ

DIRECTOR: DR. CARLES MIRALLES I SOLÀ

UNIVERSITAT DE BARCELONA
FACULTAT DE FILOLOGIA
1 9 9 2

SEGONA PART

LECTURA DELS "FENOMENS"

3. ELS FENOMENS, POEMA HERMENEUTIC

3.0 El cel nocturn com a transsumpte de l'escriptura

En comentar, a la primera part d'aquest treball, l'epigrama de Cal·límac³⁴⁸, ja hem fet esment de la importància fonamental que té la consideració dels Fenòmens com a obra escrita, com a objecte de lectura. Fèiem constar també com ens ha semblat que, ara i adés, el poema reclama una forma d'atenció diferent de la del lector habitual, més semblant a la de qui observa un dibuix, una pintura. I suggeríem, encara, que el poeta, aquí i allà, evoca conscientment la similitud essencial entre dos actes, la identificació de les constel·lacions celestes i la lectura d'un text. D'altra banda, entre els testimonis antics del poema arateu, especialment entre els poetes, hem trobat que l'al·lusió a aqueixa obra sovint es realitza també amb imatges i expressions relatives a l'aspecte físic, visual, de la mateixa.

No serà necessari insistir aquí en la caracterització de la poesia hel·lenística com a literatura llibresca, com a

348. Pàg. 59 ss.

creació a partir de la paraula escrita i concebuda per a ser escrita ella mateixa. Pel que fa al poema d'Arat, ja hem vist com també finalment ha estat estudiat de d'aquesta perspectiva, i com el poeta ha pogut ser equiparat, pels recursos del seu art, als grans noms del seu temps.

En aquesta segona part ens proposem demostrar que Arat no és únicament un poeta erudit i hàbil en l'art mimètic que caracteritza els seus col·legues, sinó que, a més, en els seus versos encara hi tenen cabuda un seguit de consideracions sobre la naturalesa de la poesia. Ultra tots els altres aspectes pels quals hom ha considerat interessants els Fenòmens, l'expressió de l'autoconsciència del poeta i la reflexió sobre la condició del seu art que hem cregut reconèixer-hi fan d'aquest poema una obra peculiar.

Així doncs, el poema d'Arat és al mateix temps fruit de la contingència cultural del seu temps, i una reflexió extremadament subtil sobre les exigències de la cultura escrita. En aquest sentit, caldrà equiparar-lo també als grans poetes contemporanis.

Com ha posat de manifest E. A. Havelock³⁴⁹, en l'establiment de l'estricta contraposició --a propòsit de la poesia tradicional-- entre utilitat i plaer per part de Plató (i semblantment per Eurípides i Tucídides), intervé en forma decisiva la progressiva conversió de la cultura en comunicació escrita. La crítica platònica a la poesia tradicional s'entén, així, com a confinament de la performance poètica a la consideració

349. Preface to Plato, Oxford 1963, pàgs. 3-19.

de simple entreteniment, de pràctica amable. Per contra, el discurs racional és l'únic que podrà reclamar la condició d'útil. En l'estricta formulació socràtica, aquest discurs només podrà ser oral; però, en les últimes pàgines del Fedre, Plató estableix la concessió definitiva: també en l'escriptura serà possible reconèixer la veritable saviesa, quan es trobin plegades l'excel·lència formal i el coneixement de l'autèntica veritat.

La qüestió sobre el valor de la poesia, el debat entre utilitat i divertiment, havia d'ocupar ja tota l'antiguitat: en reconeixem els ecos encara en autors com Estrabó i Plutarc. Però els poetes-filòlegs de l'hellenisme havien de plantejar-se amb particular intensitat aquest debat, perquè damunt llurs creacions poètiques sentien el feixuc pes de la tradició i, ensems, eren conscients que en aquestes obres es plantejaven uns problemes radicalment diferents dels d'aquella.

En el centre d'aquest fenomen, doncs, hi ha l'autoconsciència de l'escriptor, la constatació que la pràctica de l'escriptura introdueix en la creació literària un element totalment decisiu. Així cal entendre la reflexió platònica sobre el diàleg filosòfic literari; així, també, els plantejaments dels poetes hellenístics a propòsit de llurs obres, que són poesia escrita.

La matisació final del Fedre, que accepta l'escriptura per al qui té el coneixement de la veritat, modifica, doncs, en forma decisiva, la condemna socràtica de la lletra estèril dels llibres. Però serà interessant de llegir els termes amb

què Sòcrates formulava aquella enèrgica censura³⁵⁰:

ΣΩ. δεινὸν γὰρ που, ὦ Φαῖδρε, τοῦτ' ἔχει γραφή, καὶ ὡς ἀληθῶς ὅμοιον ζωγραφία. καὶ γὰρ τὸ ἐκείνης ἔκγονα ἔστηκε μὲν ὡς ζῶντα, ἐὰν δ' ἀνέρη τι, σμυνῶς πάνυ σιγαῖ. ταῦτόν δὲ καὶ οἱ λόγοι· δόξαις μὲν εἶν ὡς τι φρονούντας αὐτοὺς λέγειν, ἐὰν δὲ τι ἔρη τῶν λεγομένων βουλόμενος μαθεῖν, ἐν τι σημαίνει μόνον ταῦτόν ἀεὶ. ὅταν δὲ ἄπαξ γραφῆ, κυλινδεῖται μὲν πανταχοῦ πᾶς λόγος ὁμοίως παρὰ τοῖς ἐπαίουσιν, ὡς δ' αὖτως παρ' οἷς οὐδὲν προσήκει, καὶ οὐκ ἐπίσταται λέγειν οἷς δεῖ γὰρ καὶ μή. πλημμελούμενος δὲ καὶ οὐκ ἐν δίκη λοιδορηθεὶς τοῦ πατρὸς ἀεὶ δεῖται βοηθοῦ· αὐτὸς γὰρ οὔτ' ἀμύνασθαι οὔτε βοηθῆσαι δυνατὸς αὐτῷ.

ΦΑΙ. καὶ ταῦτά σοι ὀρθότατα εἶρηται.

ΣΩ. τί δ'; ἄλλον ὀρώμεν λόγον τούτου ἀδελφὸν γνήσιον, τῷ τρόπῳ τε γίγνεται, καὶ ὅσῳ ἀμείνων καὶ δυνατώτερος τούτου φύεται;

ΦΑΙ. τίνα τοῦτον καὶ πῶς λέγεις γιγνόμενον;

ΣΩ. ὅς μετ' ἐπιστήμης γράφεται ἐν τῇ τοῦ

350. Phædr. 275d-276a. La bibliografia sobre aquest cèlebre passatge és immensa. Citarem, només, alhora com a síntesi crítica i suggestiva anàlisi, el recent treball de M. Vegetti, «Nell'ombra di Theuth. Dinamiche della scrittura in Platone» a Sapere e scrittura in Grecia, a cura di M. Detienne, Roma-Bari 1989, 201-227. El mateix text platònic és també el punt de partida de les interessants reflexions que constitueixen el llibre d' E. Lledó, El surco del tiempo, Barcelona 1992, especialment, per al nostre passatge, pp. 100-157.

μεινθένοντος ψυχῆ, δυνατός μὲν ἀμῦναι ἑαυτῷ, ἐπιστήμων δὲ
λέγειν τε καὶ οἰγᾶν πρὸς οὐς δεῖ.

ΦΑΙ. τὸν τοῦ εἰδότος λόγον λέγεις ζῶντα καὶ
ἔμψυχον, οὐ ὁ γεγραμμένος εἶδωλον ἔν τι λέγοιτο δικαίως.

L'escriptura, doncs, tan sols és una imatge, εἶδωλον, del discurs inspirat en la veritat; els llibres són només un pàlid reflex de la veritable saviesa, i llur destí és circular, κυλινδεῖσθαι, de mà en mà, indefensos i muts, ja que tan sols l'autor en coneix tota llur significació, σημαίνειν.

Si subratllem aquests tres termes, és per posar de manifest la coincidència en el seu ús per part d'Arat. En el seu poema, efectivament, el terme εἶδωλον designa sovint una constel·lació³⁵¹. El verb κυλινδεῖσθαι descriu el moviment circular de les estrelles³⁵². Finalment, la significació de tots els fenòmens, celestials i terrestres, constitueix, com és sabut, l'argument de tot el poema³⁵³.

Vet aquí, doncs, que, com en la visió socràtica dels llibres, les constel·lacions, inscrites en el firmament, també poden ser erràtics reflexos d'una veritat que l'observador entreveu. El firmament és un seguit de signes que cal interpretar, com un text, per tal de copsar-ne el sentit³⁵⁴. Els

351. Versos 64, 73, 270, 370, 383, 449, 455, 613 i 653.

352. Versos 63, 188 (προ-), 197, 530 i 539.

353. No menys de seixanta aparicions dels termes σῆμα i σημαίνω.

354. En el mite platònic, Theuth ocupa el lloc de Palamedes o Prometeu en les versions tradicionals sobre la

Fenòmens d'Arat, en tant que descripció del cel estrellat, contenen els signes de Zeus, la manifestació d'un missatge diví; en tant que poema escrit, són un reflex, una imatge del firmament i del missatge que es manifesta a través d'aquell. Però el que les paraules del poeta revelen no és només el significat dels signes de Zeus inscrits en el cel: el poema, és a dir, el llibre, aquesta imatge que circula en mans dels lectors, ofereix, sobretot, a qui sàpiga interpretar-la, una lúcida reflexió sobre la seva pròpia naturalesa de poesia literària.

En la condemna socràtica de l'activitat literària, un fascinant joc de paraules serveix per il·lustrar la inanitat de l'escriptura³⁵⁵:

ΣΩ. τὸν δὲ δικαίων τε καὶ καλῶν καὶ ἀγαθῶν ἐπιστήμας ἔχοντα τοῦ γεωργοῦ φῶμεν ἤτιον νοῦν ἔχειν εἰς τὰ ἑαυτοῦ σπέρματα;

ΦΑΙ. ἤκιστά γε.

ΣΩ. οὐκ ἄρα σπουδῇ αὐτὰ ἐν ὕδατι γράψει μέλανι σπείρων διὰ καλέμου μετὰ λόγων ἀδυνάτων μὲν αὐτοῖς λόγῳ βοηθεῖν, ἀδυνάτων δὲ ἰκανῶς τέληθῆ διδάξαι.

Tota escriptura és inútil, com si es realitzés

invenció de l'escriptura (cf. M. Vegetti, *loc. cit.*, 203 s.), i, també com aquells, el déu egipci aporta als homes, així mateix, l'astronomia. Totes aquestes figures, per tant, mostren l'estricta proximitat o afinitat amb què són concebudes ambdues activitats. Sens dubte, la metàfora aratea que les contón es nodreix, en últim terme, d'aquest rerefons mític.

355. *Phaedr.* 276c.

damunt l'aigua, perquè és aigua, el capdavall --aigua negra--, allò que hom empra per escriure.

La negror que fa possible l'escriptura canvia totalment de signe en els Fenòmens. En l'enjogassada expressió de Sòcrates, la tinta representa la inutilitat de l'escriptura. En canvi en el poema d'Arat les estrelles són visibles únicament gràcies a la foscor de la nit³⁵⁶.

356. La bella imatge socràtica de la sembra de la llavor del saber troba també la seva correlació, en negatiu, en els Fenòmens: sembrar i plantar --escriure, doncs-- és la finalitat última dels signes de la divinitat.

3.1 La caracterització de la Nit

La personificació de la Nit en els Fenòmens apareix al final de la secció dedicada a la descripció de les constel·lacions: dues vegades en el llarg passatge de l'Altar (versos 402-430), i una altra en el del Centaure (431-442). I una mica més endavant, encara, ja en la secció dedicada als Cercles, trobem una altra referència a la Nit, en la descripció de la Via Làctea (469-479). Al llarg d'aquests gairebé vuitanta versos, i només aquí, ens és presentada aquesta figura singular que ve a resultar idèntica al Zeus del proemi: com ell, mostra als homes les estrelles, per tal que els serveixin de senyals salvadors.

ἀλλ' ἄρα καὶ περὶ κτεῖνο Θυτήριον ἀρχαίη Νύξ,
ἀνθρώπων κλαίουσα πόνον, χεῖμωνος ἔθηκεν
εἰναλίου μέγα σῆμα: κεδαιομένα γὰρ ἐκκίνη
νῆες ἀπὸ φρενός εἰσι: τὰ δ' ἄλλοθεν ἄλλα πιφύσκει
σῆματ', ἐποικτεῖρουσα πολυρροθίους ἀνθρώπους³⁵⁷.

πολλάκι γὰρ καὶ τοῦτο νότῳ ἔπι σῆμα τιτύσκει
Νύξ αὐτὴ μογεροῖσι χαριζομένη ναύτησιν³⁵⁸.

εἰ δέ τοι ἐσπερίας μὲν ἀλὸς Κενταύρου ἀπέκη
ῶμος ὅσον προτέρης, ὀλίγη δέ μιν εἰλύοι ἀχλὺς
αὐτὸν, ἀτὰρ μετόπισθεν εἰκότα σῆματα φαίνοι

357. 408-412.

358. 418 s.

Νύξ ἐπὶ παμφανώνωντι Θυτηρίῳ, οὐ σὲ μάλα χρὴ
ἔς νότον, ἀλλ' εὐροιο περισκοπέειν ἀνέμοιο³⁵⁹.

εἴ ποτὲ τοι νυκτὸς καθαρῆς, ὅτε πάντας ἀγαιούς
ἀστράς ἀνθρώποις ἐπιδείκνυται οὐρανίη Νύξ...³⁶⁰

Així doncs, la secció de la descripció de les constel·lacions queda emmarcada entre la invocació inicial a Zeus i aquesta evocació de la Nit. Ara bé, aquesta correspondència entre ambdós passatges pot ser interpretada de maneres diverses.

Manfred Erren, en el seu important estudi del poema arateu, considera que la Nit d'aquests passatges és un simple instrument de Zeus; que el poeta, fidel a la inspiració estoica de la seva obra, ha sotmès la figura hesiòdica de la Nit a la mateixa elaboració conceptual a què sotmet tot el material del seu poema, començant per la figura de Zeus mateix:

"Die personifizierte Nacht, die hier unvermutet die Rolle des Zeus übernimmt, ist mit dem Epitheton ἀρχαία als die Urgöttin der Theogonie ausgewiesen, die Tochter des Chaos und Mutter des Athers. Das kann für Arat natürlich nicht bedeuten, daß sie älter wäre als Zeus oder ihm übergeordnet; sie kann nach stoischer Theologie nur eine sterbliche kosmische

359. 431-435.

360. 459 s.

Gottheit sein, die aus Zeus entstanden und ihm untergeordnet ist. Die Anlehnung an Hesiods Theogonie ist wie die Sternmythen im Sinne der stoischen Mythendeutung zu verstehen. Als eine Zeus untergeordnete kosmische Gottheit kann «die Nacht selbst» so wenig wie ein Mensch ohne oder gar gegen Zeus' Willen etwas tun; gibt sie die Zeichen mit Willen des Zeus, so ist sie ausführendes Organ seines Willens, gegen seinen Willen wird es ihr gar nicht gelingen.³⁶¹

Però el recurs al pensament estoic del poeta pot conduir a una visió excessivament simplificada del poema. Més endavant intentarem presentar alguns dubtes a propòsit de la interpretació dels Fenòmens com a poema d'inspiració estoica. De moment, els articles de M. L. Pendergraft³⁶² i T. Itō³⁶³ ens ajudaran a fer una lectura menys prejudjada del passatge de la Nit, bo i situant el nostre poeta en l'àmbit de les manifestacions més subtils de l'art alexandrí.

Pendergraft ha posat de manifest que precisament a propòsit de l'origen de les constel·lacions el poema ofereix respostes contradictòries; però que l'art del nostre autor consisteix justament en fer-nos-ho oblidar:

361. M. Erren, Die Phainomena des Aratos von Soloi. Untersuchungen zum Sach- und Sinnverständnis, Wiesbaden 1967, p. 67.

362. «On the Nature of the Constellations: Aratus, Ph. 367-85», Eranos LXXXVIII 1990, 99-106.

363. «Aratus' Zeus and Nyx. An Interpretation of Phæn. 15 f.», JCS XXXIII 1985, 138 s.

"Aratus makes many conflicting statements about the nature and origin of the constellations. A master of illusion --and what poet is not?-- he juggles so many balls at once that the reader never questions whether the feat he watches is possible. By directing our attention in several directions and by describing the star figures simultaneously as living creatures and as simple representations, he obscures from us the contradictions inherent in his several accounts and allows us to enjoy the poetry's charm that so disturbed Hipparchus."³⁶⁴

Per la seva part, Itô ha mostrat com Zeus i la Nit es complementen, ja que el primer dona senyals als camperols i la segona als mariners. Però justament perquè la Nit és la doble imatge de Zeus, comparteix amb aquell, segons l'aguda interpretació del comentarista, l'ambigu paper que el déu representa en el poema:

"Zeus is not always *ὄντιον* for men and that in consequence of mankind being paradoxical. It may safely be said that Aratus' Phaenomena is more ironical

364. Loc. cit., p. 106.

than allegorical."365

Però és necessari recordar la caracterització de la Nit hesiòdica per donar-nos totalment del sentit de l'elaboració a què sotmet aquesta figura Arat. Pel seu origen, descendència i atributs, tal com apareixen a la Teogonia d'Hesíode, la Nit és probablement la divinitat més negativa i més perniciosa per als homes. Vet aquí els detalls:

Νύκτα μέλαιναν (vers 20)

Νυκτός τε δυοφερφῆς (107)

ἐκ Χάρας δ' Ἐρεβός τε μέλαινά τε Νυξ ἐγένοντο (123)

Νυξ δ' ἔτεκε στυγερὸν τε Μόρον καὶ Κῆρα μέλαιναν
καὶ Θάνατον, τέκε δ' Ὕπνον, ἔτικτε δὲ φύλον Ὀνειρώων.
δεύτερον αὖ Μῶμον καὶ Ὀϊζὺν ἀλγινόσσαν
οὐ τι κωμῆθεῖσα θεὰ τέκε Νυξ ἐρεβεννή (211-214)

(...)

καὶ Μοίρας καὶ Κῆρας ἐγένετο νηλεοπίουρας (217)

(...)

τίκτε δὲ καὶ Νέμεσιν, πῆμα θνητοῖσι βροτοῖσι,
Νυξ ὀλοή μετὰ τὴν δ' Ἀπάτην τέκε καὶ Φιλότητα
Φῆρας τ' οὐλόμενον, καὶ Ἔριν τέκε

[καρτερόθυμον. (223-225)]

365. Loc. cit., p. 139.

καὶ Νυκτὸς ἑρμυῆς οἰκία δεινὰ
ἔστηκεν νεφέλης κεκαλυμμένα κυανέροισιν. (744 s.)

ἦ δ' Ὑπνον μετὰ χειρὶ, κασίγνητον Θανάτοιο,
Νύξ ὅλοή, νεφέλη κεκαλυμμένη ἠεροειδέϊ.
ἔνθα δὲ Νυκτὸς παῖδες ἑρμυῆς οἰκί' ἔχουσι,
Ὑπνος καὶ Θάνατος, δεινοὶ θεοί. (756-759)

L'obscuritat d'aquesta divinitat, doncs, és posada en relació amb el que de trist i sinistre hi pugui haver al món. En sentit totalment oposat, la Nit dels Fenòmens és la gran benefactora dels navegants: sense ella, no tindrien senyals amb què guiar-se.

També els epítets ἀρχαῖν i οὐρανῖν són reveladors del significat de la Nit en el poema arateu. D'una banda, deixen totalment de cantó les connotacions negatives dels epítets hesiòdics; d'altra banda evocuen un únic àmbit de referència, el cel (οὐρανῖν³⁶⁶). Però potser el seu aspecte essencial és alludit per l'adjectiu ἀρχαῖν, que fa d'aquesta figura una divinitat primordial. I aquest aspecte tan sols pot ser la foscor mateixa que el seu nom expressa.

Que la Nit, la terrible divinitat de la Teogonia hesiòdica, vingui a ser, en els Fenòmens d'Arat, la representació

366. I aquí, efectivament, es presenta amb la màxima intensitat la seva identificació amb Zeus, fill d'Urà i déu del cel.

ποῦτικα del cel nocturn, és un fet que, certament, ens pot recordar la interpretació al·legòrica dels mites que amb tanta assiduitat practicaven, segons sembla, els estoics. No falten testimonis de la interpretació de noms de divinitats, com el següent:

Κράτης δὲ ἀπὸ τοῦ διαίνειν, τουτέστι πιαίνειν τὴν
Γῆν βούλεται ὀνομασθῆναι τὸν Δία, τὸν εἰς πάντα διήκοντα·
Προσιδώνιος τὸν Δία τὸν πάντα διοικοῦντα· Χρῦσιππος δὲ διὰ
τὸ δι' αὐτὸν εἶναι τὰ πάντα.³⁶⁷

Ara mateix sembla recrear-se amb aquest procediment diverses vegades:

δύω δέ μιν (scil. τὸν ἄξονα) ἀμφὶς ἔχουσαι
Ἄρκτοι ἄμα τροχῶσαι· τὸ δὴ καλέονται Ἄμειται³⁶⁸

σχεδόθεν δέ οἱ ἄλλος ἄηται
οὐ τόσοσος μεγέθει, χαλεπός γε μὲν ἐξ ἀλός ἐλθὼν
νυκτὸς ἀπερχομένης· καί μιν καλέουσι Ἄητόν³⁶⁹.

ὅς ῥε μάλιστα
ὀξεία σιριόει· καί μιν καλέουσι ἄνθρωποι

367. *SVE*, II 1063.

368. Versos 26 s.

369. V. 313-15.

Στίχων³⁷⁰.

Però es tracta, en realitat, com ha vist també Pendergraft³⁷¹ d'un recurs imitatiu destinat a conferir al poema regust hesiòdic en virtut del característic (és d'allò que M. L. West³⁷² anomena "repetició". Arat, doncs, imita conscientment els poemes hesiòdics mitjançant la juxtaposició d'elements fonètics (vocals, consonants, síl·labes, paraules) que, per síntesi o per antítesi, impliquen alguna interpretació etimològica. El recurs és emprat especialment a propòsit dels noms de les constel·lacions³⁷³, tal com veiem en els exemples que acabem de citar.

La representació de la Nit aratea com a foscor del cel nocturn sembla respondre, així mateix, a aquesta pràctica de la interpretació etimològica, però, en aquest cas, no per mitjà d'un joc de paraules fonètic, sinó, per dir-ho així, conceptual.

Però en el complex de símbols que constitueixen els Fenòmens, la conversió de la lúgubre divinitat hesiòdica en pura foscor nocturna, obscur teló sobre el que serà possible l'espectacle espurnejant de les estrelles, té, així mateix, un important significat. Si els Fenòmens contenen --com pensem-- un seguit de reflexions sobre la poesia literària, el cel nocturn que fa visibles les constel·lacions representr en aquest

370. V. 330-2.

371. Aratus as a Poetic Craftsman, tesi doctoral, Chapel Hill 1982, 31-38.

372. Hesiod Theogony, Oxford 1966, 75-77.

373. Vegi's Pendergraft, op. cit., taula de la p. 38.

poema el fet mateix de l'escriptura³⁷⁴.

Un passatge del poema pot ser aduit, fins i tot, per subratllar la relació entre escriptura i figures celestes en la nit:

οκέπτεο δὲ πρῶτον κερῶν ἐκότερθε σελήην.

ἄλλοτε γὰρ τ' ἄλλη μιν ἐπιγράφει ἕσπερος αἴγλη³⁷⁵.

L'ús del verb ἐπιγράφει, efectivament, entès com a activitat característica de la nit personificada, que inscriu o dibuixa figures lluminoses en el cel, revela fins a quin punt són pròximes, en la ment del poeta, les imatges de l'escriptura i l'astronomia.

374. No creiem, però que sigui necessari especular sobre quina forma d'escriptura és la que cal imaginar: la imatge és essencialment la mateixa, tant si hom pensa en l'escriptura sobre paper com en l'ús de tauletes encerades.

375. Versos 778 s. El terme ἕσπερος, que equival aquí, evidentment, a "foscor nocturna", es pot considerar sinònim de Nit.

3.2 La caracterització de les constel·lacions

Al llarg dels Fenòmens, les constel·lacions són presentades adés com a signes de Zeus³⁷⁶, sense cap més precisió, adés com a resultat de la transformació d'objectes o individus terrestres³⁷⁷. Però alhora, per efecte de l'il·lusionisme poètic que subratllava, com hem vist, Pendergraft, totes les figures del firmament queden compreses en la concepció de les constel·lacions com a simulacres. Perquè, efectivament, també se'ns diu que són els homes els qui han configurat i anomenat els grups d'estrelles:

οἱ δ' ὀλίγω μέτρῳ, ὀλίγη δ' ἐγκείμενοι αἴγλη
μεσσοῦθι πηδαλίου καὶ Κήτεος εἰλίσσονται,
γλαυκοῦ πεπηῶτες ὑπὸ πλευρῆσι Λαγωῦ
νώνυμοι· οὐ γὰρ τοίγε τετυνημένου εἰδώλοιο 370
βεβλέαται μελέεσσιν ἐοικότες, οἷά τε πολλὰ
ἐξείης στιχόωντα παρέρχεται αὐτὰ κέλκυθα
ἀνομένων ἐτέων, τά τις ἀνδρῶν οὐκέτ' εἶοντων
ἱφράσαι' ἢδ' ἐνόησεν ἄπαντ' ὀνομαστί καλίσσαι
ἥλιθα μορφώσας· οὐ γὰρ κ' ἐδυνήσατο πάντων 375
οἴοθι κεκρυμένων ὄνομ' εἰπέμεν οὐδέ δαῆναι·
πολλοὶ γὰρ πάντη, πολέων δ' ἐπὶ ἴσα πέλονται

376. Així, ja en el preludi, vers 10 s.:
αὐτὸς γὰρ τὰ γε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν
ἄστρα διακρίνας, κτλ.

377. Entre altres, el grup d'Andròmeda, Persèu, Cefeu, Cassiopea i el Monstre marí; i també la Lira i la Corona.

μέτρα τε και χροίη, πάντες γε μὲν ἀμφιέλικτοι.

τῷ και ὀμηγερέας οἱ εἴσατο ποιήσασθαι

ἀστέρας, ὄφρ' ἐπιτάτῃ ἄλλω παρακείμενος ἄλλος 380

εἶδεα σημαίνουσιν. ἄφαρ δ' ὀνομαστὰ γέγοντο

ἄστρα, και οὐκέτι νῦν ὑπὸ θαύματι τέλλεται ἀστήρ,

ἀλλ' οἱ μὲν καθαροῖς ἐναρηρότερος εἰδῶλοισιν

φαίνονται, τὰ δ' ἔνερθε διωκομένοιο Λαγῶυ

πάντα μάλ' ἠερόεντα και οὐκ ὀνομαστὰ φέρονται. 385

No hi ha signes, per tant, fins que no han estat reconeguts com a tals per l'home, és a dir, fins que aquest no ha agrupat i anomenat les constel·lacions. De manera que aquesta activitat es revela com a essencial, i és, si més no, equiparable al paper de Zeus com a dispensador de signes, tal com es desprèn de la comparació entre el passatge que acabem de transcriure i els versos 10 a 13 del preludi.

αὐτὸς γὰρ τὰ γε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν 10

ἄστρα διακρίνας, ἐσκέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν

ἀστέρας οἷ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνουσιν

ἀνδράσιν ὥρων, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα φύωνται.

La importància de l'acció denominativa portada a terme per l'home (τις ἀνδρῶν οὐκ ἔόντων) és posada de manifest amb especial èmfasi per la insistència, en el passatge citat, en les expressions que signifiquen "donar nom": ὀνομαστὶ καλέσσαι, ὄνομ' εἰπέμεν i ὀνομαστὰ γέγοντο; i, per contrast, en les expressions relatives a l'anonimat: νώνυμοι i οὐκ ὀνομαστά. Però

αquesta imatge es repeteix al llarg de tota la secció dedicada a la descripció de les constel·lacions:

τὸ δὴ καλέονται Ἄμαται (27)

καὶ τὴν μὲν Κυνόσουραν ἐπικ' ἔχουσιν καλέουσιν (36)

ἀλλὰ μιν αὐτως

Ἐγγόνασιν καλέουσι (65 s.)

Ὀλενίην δὲ μιν Αἴγα Διὸς καλέουσ' ὑποφῆται (164)

ὄν ῥά τε καὶ σύνδεσμον ὑπουράνιον καλέουσιν (245)

Ἐπτάποροι δὴ ταίγε μετ' ἀνθρώπους ὑδέονται (257)

καὶ μιν καλέουσιν Ἀητόν (315)

καὶ μιν καλέουσ' ἄνθρωποι

Σείριον (331 s.)

Νότιον δὲ ἑ κικλήσκουσιν (388)

τοὺς πάντας καλέουσιν Ἰδωρ (399)

Θηρίον ὧς γάρ μιν πρότεροι ἐπεφημίξαντο (442)

Ἰδρην μιν καλέουσι (444)

Γάλα μιν καλέουσιν (476)

Ζωϊδίον δέ ἐ κύκλον ἐπίκλησιν καλέουσιν (544)

Ara bé, l'acció designativa de l'home s'exerceix de forma totalment arbitrària, puix que es basa en la identificació convencional de figures a partir de la munió d'estrelles que cobreixen el cel nocturn: els homes han cregut veure-hi tal o tal figura. També aquest principi de similitud és formulat reiteradament en aquesta secció del poema; la seva expressió més freqüent utilitza la forma verbal ἔοικα, com en els següents exemples:

νεύοντι δὲ πάνπαν ἔοικεν (58)

τῆ δ' αὐτοῦ μογέοντι κυλίνδεται ἀνδρὶ ἔοικὸς
εἶδωλον (63 s.)

ἐοικότες ὀρχημοῖσιν (1133)

Pendergraft ofereix una taula que recull les

aparicions de εἰκός³⁷⁸. Però cal afegir-li altres diverses formes d'expressió de la noció de similitud:

Ἄρκτου φίλαε, τὸν ῥ' ἄνδρες ἐπικλείουσι Βωώτην,
οὐνεχ' ἀματαίης ἐπαφώμενος εἶδετα. Ἄρκτου (92 s.)

οὐδέ τις ἄλλω
σήματι τεκμήραιτο κάρη βοός, οἷά μιν αὐτοὶ
ἀστέρες ἀμφοτέρωθεν ἐλισσόμενοι τυπόωσιν (169-71)

φαίης κεν ἀνιάσειν ἐπὶ παιδί (196)

ἀμφοτέρων δέ σφρων ἀποτείνονται ἤντε δεσμὰ
οὐραίων (242 s.)

οἱ δέ δὴ ἄλλοι
σῆμ' ἔμναι μελέεσσιν ἐλαφρότεροι περὶ κείνται (336 s.)

ἔλκεται Ἄρ' ὦ
πρυμνόθεν· οὐ γὰρ τῆγε κατὰ χροός εἰσὶ κέλευθοι,
ἀλλ' ὄπιθεν φέρεται τετραμμένη, οἷα καὶ αὐταὶ
νῆες, ὅτ' ἤδη ναῖται ἐπιστρέψωσι κορώνην (342-5)

οἷη τις τ' ὀλίγη χύσις ὕδατος ἔνθα καὶ ἔνθα
σκιδναμένου, χαροποὶ καὶ ἀναλδέες εἰλίσσονται (393 s.)

378. Op. cit., p. 24. Hi falta encara la del vers 168. τὰ δέ οἱ μαλ' εἰκότα σήματα κέῖται.

I encara hom podria afegir, finalment, el passatge en què s'estableix una similitud secundària --diguem-ho així-- o doble, en constatar que Cassiopea recorda també la forma d'una clau:

οἷη δὲ κληῖδι θύρην ἔντοσθ' ἀραρυῖαν
δικλίδ' ἐπιπλήσσαντες ἀνακρούουσιν ὀχῆας,
τυτοῖοί οἱ μουνὰξ ὑποκείμενοι ἰνδάλλονται
ἀστέρες. (192-5)

La similitud és un recurs característic de la poesia èpica, i com a tal és imitat per poetes com Teòcrit:

μέγα δίκτυον ἐς βόλον ἔλκει
ὁ πρέσβυς, κάμνοντι τὸ καρτερόν ἀνδρὶ εὐκίως³⁷⁹.

També en Callímac:

ὄψιγονοὶ Τιτῆνες ἐφ' ἐσπέρου ἐσχατόωντος
ῥώσωνται νιφάδεσσιν εὐκότες ἢ ἰσάριθμοι
τείρεσιν ἠνίκ᾽ ἀλκίστα κατ' ἡέρα βουκολέονται³⁸⁰.

379. Idyllis I, 40-41. Precisament, es tracta d'una imitació de Euphonia 43-46, segons M. L. Pendergraft, «Aratean Echoes in Theocritus», QUCC LIII 1986, 47-54.

380. In Dalum, 174 s. Reminiscència de Iliada III 222: νιφάδεσσιν εὐκότε. Observi's, d'altra banda, el símil astronòmic. Vegi's també M. R. Falivene, «La mimesi in Callimaco: Inni II, IV, V e VI», QUCC XXXVI 1990, 112.

αἰ νίμφαι δ' ἔδδειςαν, ὅπως ἴδον αἰνὰ πέλωρα
πρῆσιν Ὀσσαίοισιν εἰκότα (πᾶσι δ' ὑπ' ὀφρύν
φάσα μουνόγληνα σάκει ἴσα τετραβοείω
δαινὸν ὑπογλαίσσοντα)³⁸¹

O bé en Apolloni de Rodas:

Ζῆθος μὲν ἐπωμαδὸν ἤρτατεν
οὔρεος ἠλιβάτοιο κάρη, μογέοντι εἰκώς³⁸².

ἐν δὲ καὶ Φρίτος ἦν Μινυῆος ὡς ἐτόν περ
εἰσαίων κριοῦ, ὁ δ' ἄρ' ἐτενέποντι εἰκώς³⁸³.

Aquests dos últims fragments --evidents reminiscències de la descripció iliàdica de l'escut d'Aquil·les-- resulten especialment interessants. En efecte, la relació que el símil estableix entre la realitat i l'objecte artístic que la representa és fàcilment equiparable a la que presideix tota la primera secció dels Fenòmens, en què sovint hom ha vist també l'ècfrasi d'una esfera.

Aquest paral·lelisme subratlla la concepció del firmament com a fruit de la capacitat figurativa de l'home: les constel·lacions són simulacres, en el sentit genuí del terme. Un

381. In Dianam, 51-4.

382. Arg. I 738 s.

383. Arg. I 764 s.

passatge d'Ovidi pot servir-nos d'il·lustració. Abandonada a Naxos, Ariadna expressa els seus temors:

si mare, si terras porrectaque litora uidi,
multa mihi terræ, multa minantur aquæ.
cœlum restabat; timeo simulacra deorum.
destituor rapidis præda cibusque feris.
siue colunt habitantque uiri, diffidimus illis;
externos didici læsa timere uiros³⁸⁴.

Ariane Hewig³⁸⁵ ha il·luminat convincentment --al nostre parer-- aquest controvertit passatge. Després de manifestar el seu temor envers les feres terrestres i als monstres marins (i, per tant, gladius del vers 88 ha de significar "pe: xos espasa"), finalment Ariadna al·ludeix també a les figures celestes (cœlum); aquestes són figures de déus (simulacra deorum), d'animals salvatges (rapidis feris, en al·lusió al moviment de les constel·lacions) i d'homes (externos uiros, un joc de paraules entre "homes vinguts d'un altre país", en al·lusió a Teseu, i "homes no de la terra", potser en al·lusió a Perseu³⁸⁶).

Ara bé, el sentit de simulacra deorum pot ser lleugerament diferent; no s'ha d'excloure la possibilitat que

384. Heroides X, 93-8.

385. «Ariadne's Fears from Sea and Sky (Ovid, Heroides 10. 88 and 95-8)», CQ XLI 1991, 554-6.

386. Sobre una curiosa variant del mite, vegeu J. Martin, «La mort d'Ariane et Dionysos», REG LXXVI 1963, nos. 3-4, p. xx.).

signifiqui "figures afaiçonades per les divinitats", a més d'entendre-ho com "formes que figuren éssers divins". Curiosament, aquesta expressió d'Ovidi presenta una extraordinària similitud amb la que clou la secció dels Fenòmens dedicada a la descripció de les constel·lacions:

ταῦτά κε θήσοαι παρερχομένων ἐνιαυτῶν
ἕξις παλίνωρα· τὰ γὰρ καὶ πάντα μάλ' αὐτως
οὐρανῶ τῷ ἱνάρηεν ἀγάλματα νυκτὸς ἰούσης³⁸⁷.

El passatge arateu suggereix la successió de figures que decoren el cel a mesura que la nit va avançant; però és difícil desprendre's de la noció de "imatge oferta a una divinitat" que el terme ἀγάλματα evoca: com si fossin, doncs, ofrenes a la deessa Nit.

Però el que és essencial en l'acte figuratiu exercit per l'home sobre les constel·lacions és el fet d'anomenar-les, de dar-los un nom identificatiu. El símil tradicional provinent de la poesia èpica estableix una comparació entre quelcom donat i una altra cosa que per algun motiu és suggerida per la primera: és una forma succinta del recurs, més prolix, de la comparació.

Les constel·lacions, en canvi, no són més que cúmuls confusos d'estrelles, fins que no són identificades amb la figura de la que prendran el nom. Per tant, sense aquest acte decisiu, els signes no són. Vet aquí, doncs, que la veritable acció creadora és exercida per l'home; vet aquí, en definitiva,

387. Versos 451-3.

que aquest acte en virtut del qual resulten identificables i intel·ligibles les figures inscrites en la foscor del cel nocturn pot representar-se'ns com una grandiosa i subtil metàfora de la creació poètica literària.

D'altra banda, determinats termes utilitzats en referència a les constel·lacions subratllen la significació metafòrica del cel nocturn com a transsurpte de la creació literària.

Les expressions ἐπιρρήδην στιχόωσιν (191) i ἐτείνε στιχόωντα (372), referides, respectivament, a les estrelles que s'arrangieren tot afaixonant Cassiopea, i a les constel·lacions que desfilen arrenglerades, semblen evocar la disposició d'un text en línies o versos.

El verb στρέφωσθαι i els seus compostos (ἐπι-, περι-, ὑπο-)³⁸⁸, amb què és descrit el moviment de les constel·lacions amb considerable freqüència, pot suggerir l'anar i venir de les línies d'escriptura.

Resulta suggestiu, finalment, associar els verbs ἐλίσσασθαι i εἰλίσσασθαι, que també designen el moviment circular de les constel·lacions, amb la imatge del regirar llibres, és a dir, amb el cargolar i descargolar rotlles, i, per tant, en definitiva, amb la lectura i l'activitat literària. Vénen a la ment, aquí, les paraules d'Horaci:

388. Així com el substantiu derivat στροφάλιγγε (vers 43).

uos exemplaria Græca
nocturna versate manu, versate diurna³⁸⁹.

L'associació, en aquests versos, de l'activitat literària i l'hora nocturna ens dóna ocasió de recordar, ara, la importància que té el treball nocturn com a símbol d'activitat literària refinada, en la poètica hellenística, com hem pogut posar de manifest en la primera part d'aquest treball i com encara veurem més endavant. Cal afegir aquesta consideració a tot el que hem dit en aquest capítol a propòsit de la Nit aratea.

Així, doncs, al llarg de la primera secció dels Fenòmens, la Nit i les constel·lacions són presentades pel poeta de tal manera que suggereixen al lector la imatge de la creació poètica tal i com aquesta és portada a terme a l'època d'Arat. No altra cosa és el que havíem observat més amunt³⁹⁰, a propòsit de la demanda que el poeta formulava a les Muses, en el proemi,

ἐμοί γε μὲν ἀστέρας εἰπεῖν
ἢ θέμις εὐχομένῳ τεκμήρατε πᾶσαν ἀοιδήν³⁹¹.

en què, mitjançant el verb τεκμαίρω, es fa al·lusió, ensems, a l'astronomia i a la poesia.

389. Art. poética, 268 s.

390. Pàg. 34 ss.

391. Versos 17 s.

3.3 Els signes

El poema d'Arat versa sobre la significació; el seu motiu central és la idea que tot el que és perceptible té una significació. El títol mateix, Φαινόμενα, s'ha d'entendre també en el sentit de "interpretació del món visible". L'estructura de l'obra, rigorosament travada, està concebuda amb la finalitat de presentar, de la forma més ordenada, la totalitat de les coses, des del sol, la lluna i les estrelles fins a les coses més menudes i humils, com a portadores, totes elles, d'un determinat significat. La secció més extensa del poema, la descripció de les constel·lacions (versos 26 a 453), juntament amb la descripció dels cercles (462 a 559), és necessària per a poder entendre l'espècie de rellotge nocturn descrit en la secció dedicada a les sortides i postes d'aquestes constel·lacions coincidint amb determinats signes del zodíac (559 a 732). Les estrelles, doncs, indiquen les hores de la nit; i, d'altra banda, donen també determinats pronòstics meteorològics, tant per a camperols com per a mariners. Les constel·lacions zodiacals, amb referència al curs anual del sol, indiquen també les estacions de l'any (740 a 751); així com les fases de la lluna indiquen el dia del mes (751 a 757). La secció final del poema, per últim (773 a 1137), presenta, també en forma perfectament ordenada, un amplíssim conjunt d'observacions sobre circumstàncies atmosfèriques, sobre animals, plantes i objectes, totes les quals forneixen a

l'observador diferents pronòstics meteorològics.³⁹² Així doncs, tot el que envolta l'home, des del firmament fins a les formigues o les brases del foc, és susceptible de ser interpretat com a indicatiu significatiu. Des del prelude fins a la conclusió del poema, l'autor insisteix reiteradament en aquesta idea:

αὐτὸς γὰρ τὰ γε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν
Ἰστρα διακρίνας, ἐσκέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν
ἀστέρας οἳ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνουσιν
ἀνδράσιν ὥράων, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα γύωνται. (10-13)

αἱ μὲν (scil. Πηλεΐδες) ὁμῶς ὀλίγαι καὶ ἀφεγγέες,
[ἀλλ' ὀνομασταὶ
ἦρι καὶ ἐσπέριαι, Ζεὺς δ' αἴτιος, εἰλίσσονται,
ὄσφισι καὶ θέρεος καὶ χεΐματος ἀρχομένοιοι
σημαίνουσιν ἐπένευσεν ἐπερχομένου τ' ἀρότιοι. (264-267)

ἀλλ' ὄρα καὶ περὶ κεῖνο Θυτήριον ἀρχαίη Νύξ,
ἀνθρώπων κλαίουσα πόνον, χειμῶνος ἔθηκεν
εἰναλίου μέγα σῆμα: κεδαιομένοι γὰρ ἐκείνη
νῆες ἀπὸ φρενός εἰσι: τὰ δ' ἄλλοθεν ἄλλα πιφαύσκει

392. Que el poema és un tot ordenat i coherent, estructurat a partir d'una idea central, ha estat mostrat definitivament per W. Ludwig, «Die Phainomena Arats als hellenistische Dichtung», *Hermaea*, XCI 1963, especialment pàgs. 429-39.

σήματ', ἐποικτιίρουσα πολυρροθίους

(ἀνθρώπου. (408-412)

Però de la mateixa manera que, com hem vist, les constel·lacions són fruit de la capacitat figurativa de l'home, i que sense un nom convencional conferit per aquest, únicament serien confuses munions d'estrelles, inidentificables i inútils, així també tots els signes que envolten l'home serien absolutament incomprendibles si hom no els sabés interpretar adequadament.

La conclusió veritablement escèptica a què condueix aquesta consideració, a propòsit de la suposada inspiració estoica del poema asiatic, ja ha estat al·ludida en un altre lloc. Aquí tan sols ens interessa subratllar el fet que el significat dels senyals depèn essencialment de les capacitats d'observació i de relació humanes.

El veritable sentit del poema, per tant, no és només cantar els signes que testimonien la grandesa i la benevolència divines, sinó sobre tot instruir els destinataris del poema en el significat dels senyals. El to hesiòdic de l'obra rau, doncs, en gran mesura, en el seu caràcter admonitori, amb tanta freqüència adreçat directament a la segona persona.

Ara bé, aquesta funció didàctica dels Fenòmens és, evidentment, fictícia, com ha estat posat de manifest per

diversos comentaristes³⁹³. Aleshores, si el veritable destinatari de l'obra no són, com és obvi, els camperols i mariners a què l'autor al·ludeix contínuament en la ficció literària, sinó el selecte públic erudit de les ciutats hel·lenístiques, ¿quina és la funció del poema? La resposta, en el context de la poesia alexandrina, és prou coneguda. el poema té sentit per ell mateix, en tant que espès i complex ordit de ressonàncies literàries de tota mena, ofert a la sàvia i fina sensibilitat poètica d'un reduït cercle de lectors cultíssims. Precisament l'experiència d'aquests lectors amb un text de les característiques dels Fenòmens té molt de reconeixement de signes, d'interpretació de senyals: la veritable comprensió del poema consisteix en un anar identificant reminiscències, mots, fórmules, versos, passatges sencers de poetes antics, sotmesos, sovint, a elaboracions subtilíssimes. Vet aquí, per tant, que la interpretació de signes, assumpte fictici del poema, es revela ensems com a metàfora extraordinàriament expressiva de la naturalesa i sentit del poema mateix.

Ara bé, és possible que aquesta metàfora vagi més enllà; és possible que la necessitat d'interpretar el text del poema com a complex de senyals significatius es refereixi no únicament al tipus de lectura culta a què hem al·ludit, sinó, de forma molt més subtil, a una altra eventualitat interpretativa, a una exegesi autènticament hermenèutica del poema.

Alguns indicis d'aquesta segona lectura dels Fenòmens poden ser posats de relleu, pensem, en el llarg

393. Així, W. Ludwig, loc. cit., pp. 439 i 448.

passatge de transició entre la secció astronòmica i la secció atmosfèrica del poema. La insistència en la presència de signes arreu, i en la necessitat d'interpretar-los, i la reiterada recurrència a la segona persona amb què el poeta fa més imperioses les seves admonicions, fan que aquest passatge resulti d'una al·lusivitat especialment intensa.

πάντη γὰρ τάγε πολλὰ θεοὶ ἄνδρεςσι λέγουσιν.
οὐχ ὀράας; ὀλίγη μὲν ὅταν κέρασσι σελήνη
 ἐσπερόθεν φαίνεται, ἀετομένω διδάσκει
 μηνός· ὅτε πρώτη ἀποκίδνεται αὐτόθεν αὐγή, 735
 ὅσσον ἐπισκιάειν, ἐπὶ τέτρατον ἡμᾶρ ἰούσα·
 ὅκτῳ δ' ἐν διχάσιν, διχόμενα δὲ παντὶ προσώπῳ.
 αἰεὶ δ' ἄλλοθεν ἄλλα παρακλίνουσα μέτωπα
 εἴρει ὅποσταίη μηνός περιτέλλεται ἤως.
 ἄκρα γε μὲν νυκτῶν κεῖναι δυοκαίδεκα μοῖραι 740
 ἄρκιαι ἔξειπεῖν. τὰ δὲ πῦρ μέγαν εἰς ἐνιαυτὸν,
 ὦρη μὲν τ' ἀρόσαι νειούς, ὦρη δὲ φυτεῦσαι,
ἐκ Διὸς ἤδη πάντα πεφασμένα πάντοθι κεῖται.
 καὶ μὲν τις καὶ νῆϊ πολυκλύστου χειμῶνος
 ἐφράσατ' ἢ δεινοῦ μεμνημένος Ἄρκτούροιο 745
 ἢ τῶν ἄλλων, οἳ τ' ὠκεανοῦ ἀρύνονται
 ἀστέρες ἀμφιλύκης, οἳ τε πρώτης ἔτι νυκτός.
 ἦτοι γὰρ τοὺς πάντας ἀμείβεται εἰς ἐνιαυτὸν
 ἥλιος, μέγαν ὄγκον ἐλαύνων, ἄλλοτε δ' ἄλλῳ
 ἐμπλήσσει, τοτὲ μὲν τ' ἀνιών, τοτὲ δ' αὐτίκα δύνων·
 ἄλλος δ' ἄλλοῖν ἀστὴρ ἐπιδέρκεται ἧῶ. 751
γινώσκεις τάδε καὶ σύ. τὰ γὰρ συνακίδεται ἦδη

ἔννεκαίδεκα κύκλα φαεινοῦ ἡλίου,
 ὅσα τ' ἀπὸ ζώνης εἰς ἔσχατον Ὀρίωνα
 νῦν ἐπιδινεῖται, Κύνε τε θρασὺν Ὀρίωνος, 755
 οἳ τε Ποσειδάωνος ὀρώμενοι ἢ Διὸς αὐτοῦ
ἑστέρες ἀνθρώποισι τετυγμένα σημαίνουσιν.
τῷ κείνων πεπόνησο. μέλοι δέ τοι, εἴ ποτε νηὶ
πιστεύεις, εὐρεῖν ὅσα που κεχημένα κεῖται
 σήματα χειμερίοις ἀνέμοις ἢ λαίλαπι πόντου. 760
 μόχθος μὲν τ' ὀλίγος, τὸ δὲ μυρίον αὐτίκ' ὄνειαρ
 γίνετ' ἐπιφροσύνης αἰεὶ πεφυλαγμένῳ ἀνδρὶ.
 αὐτὸς μὲν τὰ πρῶτα σαώτερος, εὖ δὲ καὶ ἄλλον
 παρσιπῶν ὤνησεν, ὅτ' ἐγγύθεν ἔωρε χειμῶν.
 πολλάκι γὰρ καὶ τίς κε γαληναίῃ ὑπὸ νυκτὶ 765
 νῆα περιστέλλοι πεφοβημένος ἦρι θαλάσσης·
 ἄλλοτε δὲ τρίτον ἦμαρ ἐπιτρέχει, ἄλλοτε πέμπτον,
 ἄλλοτε δ' ἀπρόφατον κακὸν ἔκτε· πάντα γὰρ οὐπω
ἔκ Διὸς ἀνθρώποι γινώσκομεν, ἀλλ' ἔτι πολλὰ
κέκρυπται, τῶν αἶ κε θέλη καὶ ἑσαυτίκα δώσει 770
Ζεὺς· ὁ γὰρ οὖν γενεὴν ἀνδρῶν ἀναφανδὸν ὀφέλλει
πάντοθεν εἰδόμενος, πάντα δ' ὅ γε σήματα φαίνων.
 ἄλλα δέ τοι ἔρεει ἢ που διχόωσα σελήνη
 πληθῆος ἀμφοτέρωθεν ἢ αὐτίκα πεπληθυῖα,
 ἄλλα δ' ἀνερχόμενος, τοτὲ δ' ἄκρη νυκτὶ κελεύει 775
 ἡέλιος. τὰ δὲ που καὶ ἀπ' ἄλλων ἔσοσται ἄλλα
σήματα καὶ περὶ νυκτὶ καὶ ἡματι ποιήσασθαι.

El contrast entre les manifestacions a propòsit de
 l'omnipresència dels signes de la divinitat (versos 732, 743, 757 i

771 s.) d'una part, i, de l'altra, la declaració que, tanmateix, a vegades, els contratemps s'abaten sobre els homes sense previ avís (768b-770), és certament paradoxal. Aquesta constatació, juntament amb la constant apel·lació a la segona persona (733: οὐχ ὀρέας; 752: γινώσκεις τέδε καὶ οὐ. 758: κερύνησο. 759: πιστεύεις), subratllen encara més la importància que en l'àmbit del poema té la interpretació del text.

Però la naturalesa essencialment al·lusiva del poema d'Arat no havia de passar desapercibuda al seu públic natural; no és versemblant que el poeta hagués d'insistir especialment en aquest sentit; no és versemblant que les constants invitacions metafòriques a buscar el significat d'allò que discorre davant dels ulls del lector hagin d'esgotar-se en la intenció de subratllar-ne la condició de poesia erudita i al·lusiva. Hi ha d'haver quelcom més. O, com el poeta mateix diu, ἀλλ' ἔτι πολλὰ / κέρυπται.

En el capítol següent veurem com ens ha semblat que l'assumpte que s'oculta entre els versos dels Fenòmens, i que l'autor ens invita a anar desvelant al llarg del poema, és la poesia mateixa. Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi d'aquesta hipòtesi, avançarem només que tal vegada en el passatge que ara comentem hi hagi també alguna referència en aquest sentit.

Efectivament, l'ús del verb σκεπάζεται del vers 752, amb què el poeta al·ludeix al cicle ideat per Metó, no sembla

mancat d'intenció. Com Martin³⁹⁴ observa assenyadament, la noció fonamental que cal entendre aquí és la de l'acord i l'harmonia que s'obtenen entre els cicles del sol i la lluna³⁹⁵. Però el que resulta veritablement suggerent d'aquest ús del verb συνάδεν és el ferm vincle que estableix entre l'àmbit de l'astronomia i el de la poesia. Creiem que es tracta d'una imatge d'una gran força expressiva, comparable a la que ja hem posat de manifest a propòsit del verb τεκμαίρεν del preludi.

Poesia i astronomia semblen confondre's, finalment, també en el vers 777. Hi ha una perfecta correspondència entre aquesta expressió, que encapçala la secció meteorològica del poema, i la que defineix l'acció humana de configurar les constel·lacions (380-382):

τῷ καὶ ὀνηγρέας οἱ ἐείσατο ποιήσασθαι
 ἀστέρας, ὄφρ' ἐπιτάξῃ ἄλλω παρακείμενος ἄλλος
 εἶδεα σημαίνουσιν.

I l'esmentada secció meteorològica gairebé conclou amb un bell passatge d'idèntic sentit i, fins i tot, idèntica disposició de mots en el vers:

394. Arati Phenomena, Florència 1956, nota ad loc.

395. Mitjançant els set mesos intercalats cada dinou anys llunars. Vegi's més detalls tècnics en A. Shott & R. Böker, Aratos, Sternbilder und Wetterzeichen, Munic 1958, 115-119.

οὕτω γὰρ μογεροὶ καὶ ἀλήμονες ἄλλοθεν ἄλλοι
ζῶμεν ἄνθρωποι· τὰ δὲ πᾶρ ποσὶ πάντες ἐτοιμοὶ
σήματ' ἐπιγνῶναι καὶ ἔς αὐτίκα ποιήσασθαι. (1101-3)

L'home és definit, finalment, per la seva natural inclinació a interpretar els signes que l'envolten. Siguin quines siguin les seves circumstàncies, l'home, subjecte a la mudança de les coses, busca arreu indicis que li permetin entendre el món i millorar el seu estat. Destí inapel·lable o obstinat designi, és summament temptador veure en aquesta imatge de la capacitat humana de dotar-se de signes (σήματα ποιῆσθαι) una metàfora de l'activitat poètica.

De la caracterització del cel nocturn com a imatge de l'escriptura poètica, d'una banda, i de la indicació que cal anar desvelant un missatge a propòsit de la poesia, de l'altra, s'obté un tot coherent. A més, el passatge de transició entre les dues seccions del poema és adreçat específicament al navegant, i, com veurem en el capítol següent, la metàfora més poderosa, que recorre el poema de cap a cap, és la que presenta la navegació com a poesia i el mariner com a poeta.

4. LA NAVEGACIO COM A METAFORA DE LA POESIA

4.0 Consideracions preliminars

En els capítols 5 i 6 intentarem mostrar que una lectura atenta dels Fenòmens pot revelar un missatge ocult entre els seus versos; que les imatges suggerides mitjançant l'al·lusivitat literària del poema, i d'altres nocions suscitées a propòsit de la temàtica de l'obra i --com si diguéssim-- per damunt o fora d'aquesta, constitueixen una veritable exposició dels principis programàtics que regeixen l'obra mateixa.

En el gran conjunt de reminiscències carregades de significació, destaquen especialment les de procedència odisseica, i, entre aquestes, les que evocuen les escenes d'ambientació marina protagonitzades per Ulisses.

La grandiosa imatge de la navegació, que recorre tot el poema, es revelarà com una representació simbòlica de l'activitat poètica.

4.1 Filiació i pervivència de la simbologia poètica de la navegació

L'aigua ocupa, com és sabut, un lloc molt destacat en el complex d'imatges utilitzat per Cal·límac per simbolitzar la poesia. Els poetes llatins de tradició hel·lenística recolliren i enriquiren considerablement aquestes formes d'al·lusió simbòlica. En un dels estudis més amplis i minuciosos dedicats a la pervivència d'aquesta simbologia, W. Wimmel dedica també la seva atenció a la imatge de la navegació³⁹⁶. Virgili, Horaci, Properci i Ovidi fan ús d'aquest símbol en referència a la poesia, molt especialment en al·lusió a la pròpia poesia, i en contextos en què se la vol justificar i defensar³⁹⁷. Ara bé, aquesta imatge no és pròpiament de procedència cal·limaqua. Es tracta, segons Wimmel, de la combinació i la re-elaboració conjunta de dos dels símbols més característics en Cal·límac: l'aigua i el camí. Píndar proporciona el model d'aquesta metàfora:

Θυμὲ, τίνα πρὸς ἄλλοδαπὸν
ἄκραν ἐμὸν πλόον παραμείβεις;³⁹⁸

εἰ δὲ Θεμιστίων ἴκεις

396. W. Wimmel, Kalimachos in Rom. Die Nachfolge seines apologetischen Dichtens in der Augusteerzeit, Wiesbaden 1960, 222-233.

397. Op. cit., 222-233.

398. Nem. III 26 s.

ὥστ' ἀείδειν, μηκέτι ῥίγχι δίδοι
φωάν, ἀνὰ δ' ἰστία τεῖνον
πρὸς εὐγὸν καρχασίου...³⁹⁹

ἦ μὲ τις ἄνεμος ἔξω πλόου
ἔβαλεν, ὡς ὅτ' ἄκατον ἐνναλίαν;⁴⁰⁰

Μοῖσα, Λατοΐδαισιν ὀφειλόμενον Πυ-
θῶνι τ' αὐτῆς οὖρον ὕμνων⁴⁰¹.

εὖθουν' ἐπὶ τοῦτον, ἄγε, Μοῖσα,
οὖρον ἐπέων
εὐκλέα⁴⁰².

Es tracta, com observa Wimmel, només d'una imatge parcial de la navegació (les veles) que simbolitza el curs del cant. La metàfora esdevindrà molt més complexa, en canvi, en els poetes romans, que semblen trobar especialment adequada la imatge del mar com a camí.

Així, Virgili en la pregària i dedicació a Mecenas:

399. Nem. V 50-51.

400. Pis. XI 39 s.

401. Pis. IV 3.

402. Nem. VI 28.

tuque ades inceptumque una decurre laborem,
o decus, o famæ merito pars maxima nostræ,
Mæcenas, pelagoque uolans da uela patentis.
non ego cuncta meis amplecti uersibus opto,
non, mihi si linguæ centum sint oraque centum,
ferrea uox. ades et primi lege litoris oram;
in manibus terræ⁴⁰³.

i igualment per al ludir a l'acabament de l'obra:

atque equidem, extremo ni iam sub fine laborum
uela traham et terris festinem aduertere
[proram...⁴⁰⁴

Així mateix Propertius, en la recreació del somni
cal limaqueen:

non est ingenii cumba grauanda tui.
alter remus aquas alter tibi radat harenas;
tutus eris: medio maxima turba mari est⁴⁰⁵

i repetidament en el poema a Mæcenas, en què la immensitat del

403. Georg. II 39-45.

404. Georg. IV 116 s.

405. III 3, 22-24.

mar simbolitza les gestes del noble personatge, i la nau, modestament, els recursos del poeta encarregat d'immortalitzar-les:

Mæcenas, eques Etrusco de sanguine regum
intra fortunam qui cupis esse tuam,
quid me scribendi tam uastum mittis in æquor?
non sunt apta meæ grandia uela rati.

non ego uelifera tumidum mare findo carina:
tota sub exiguo flumine nostra mora est⁴⁰⁶.

També Horaci en aquesta oda de temàtica programàtica:

Phœbus uolentem prælia me loqui
uictas et urbis increpuit lyra,
ne parua Tyrrenum per æquor
uela darem⁴⁰⁷

I igualment, en fi, en la dramàtica elegia en què el desterrat Ovidi justifica la naturalesa de la seva poesia:

non ideo debet pelago se credere, siqua

406. III 9, 1-4 i 35 s.

407. Carm. IV 15, 1-4.

audet in exiguo ludere cumba lacu.
forsan --et hoc dubitem-- numeris leuioribus aptus
sim satis, in paruos sufficiamque modos.

ne tamen omne meum credas opus esse remissum,
saepe dedi nostrae grandia uala rati⁴⁰⁸.

A aquests testimonis recollits per Wimmel n'afegirem encara alguns més; el primer pertany a un passatge d'Ovidi que ja hem comentat més amunt, i en ell la petita embarcació representa alhora l'amor indecís del poeta i la seva dedicació simultània a dos gèneres poètics:

errant ut uentis discordibus acta phaselos
diu diuumque tenent alter et alter amor⁴⁰⁹.

I també amb la metàfora marinera conclou Ovidi els seus Remeis de l'amor:

hoc opus exegi: fessae date certa carinae'
contigimus portus, quo mihi cursus erat.
postmodo reddetis sacro pia uota poetae,

408. Trist. II.329-332 i 547 s.

409. Amor. II 10, 9 s.

carmine sanati femina uirque meo⁴¹⁰.

També l'autor del tractat Περὶ ὕψους, an propens a utilitzar metàfores, usa en algunes ocasions, en referència a l'activitat literària, imatges relacionades amb la navegació:

καὶ ὡς ἐπικινδυνότερα αὐτὰ ἐφ' αὐτῶν δίχα ἐπιστήμης
ἀσπήρικτα καὶ ἀνερμάιστα ἐσθέντα τὰ μεγάλα, ἐπὶ μόνῃ τῇ φορᾷ καὶ
ἀμαθεῖ τόλμῃ λειπόμενα⁴¹¹.

τιποτ' οὖν τὸ μειρακιῶδες ἔστιν; ἢ δῆλον ὡς σχολαστικῆ
νόησις, ὑπὸ περιεργασίας λήγουσα εἰς ψυχρότητα, ὀλισθαίνουσι δ' εἰς
τοῦτο τὸ γένος ὀργόμενοι μὲν τοῦ περιττοῦ καὶ πεποιημένου καὶ
μάλιστα τοῦ ἡδύς, ἐξοκέλλοντες δὲ εἰς τὸ ῥωπικὸν καὶ κακόζηλον⁴¹².

Aquí serà oportú recordar també el que més amunt hem suggerit a propòsit del phaselus de Catul i la Prusiaca nauicula de Cinna⁴¹³, i potser ara, a la llum dels passatges que acabem de transcriure, semblarà menys improbable la hipòtesi que establíem allà a propòsit de la simbologia poètica de la nau.

Però és possible adduir encara algun altre precedent, a més dels de Píndar citats per Wimmel, a propòsit de la representació simbòlica de la poesia en termes mariners.

410. Ram. am. 811-814

411. II 2.

412. III 4.

413. Pàgs. 126-132.

Destaquen, així, en primer lloc, alguns passatges de l'escassa i fragmentària obra del poeta Dionisi Calc, una veritable virtuos en l'art de la metàfora.

ἕμινους οἰνοχοεῖν ἐπιδέξια σοὶ τε καὶ ἡμῖν.
τόν τε σὸν ἀρχαῖον τηλεδαπὸν τε φίλον
εἰρεσία γλώσσης ἀποπέφουεν ἐς μέγαν αἶνον
τοῦδ' ἐπὶ συμποσίου δεξιότης τε λόγου
Φαίακος Μουσῶν ἐρέτας ἐπὶ σείματα πέμπει⁴¹⁴.

καί τις οἶνον ἄγοντες ἐν εἰρεσία Διονύσου,
συμποσίου ναῦται καὶ κυλίκων ἐρέται,
<μάρναται> περὶ τοῦδε· τὸ γὰρ φίλον οὐκ ἀπόλλω...⁴¹⁵.

El vi, el cant, l'ambient festiu del simposi, troben en les audaces metàfores d'aquest poeta una peculiar rotunditat expressiva. I precisament el vi, com l'aigua, associat a la poesia, haurà d'assolir, com saber, una llarga tradició simbòlica. Però el que constitueix una autèntica originalitat per part de Dionisi Calc són les extravagants metàfores d'inspiració nàutica: la llengua del cantor associada al moviment del rem; els cantors, com remers de les Muses, asseguts als remes; el simposi, en fi, presentat com una nau de cantors i bevedors.

També entre les restes papiràcies del cínic Cèrcidas

414. Frg. 3 Gentili-Prato.

415. Frg. 5 Gentili-Prato.

de Megalòpolis, aproximadament contemporani d'Arat, apareixen algunes expressives metàfores d'inspiració marinera; així, la que recrea el tòpic sobre el doble, contradictori buf d'Eros:

οἰά τις ἄμιν ἔφα γνήθοισι φύσῃν
τὸν κυανοπτέρυγον παῖδ' Ἀφροδίτας,
Δαμόνου· οὔτι γὰρ εἶ λίαν ἀπευθής·
καὶ βροτῶν γὰρ <τῷ> μὲν ἂν
πρατῖα καὶ εὐμενέ<ουσα>
<πνεύματα> δεξιτερὰ πνεύση σιαγῶν,
ἔστος ἐν ἀτρεμῖα τὰν ναῦν Ἔρωτος
σώφρονι πηδαλίῳ Πειθοῦς κυβερνῆ,
τοῖς δὲ τὰν ἀριστερὰν λύσας ἐπόρη
λαίλαπας ἢ λαυρὰς Πόθων ἀέλλας,
κυματίας διόλου τούτοις ὁ πορθμός·
εὖ λέγων Εὐριπίδας, οὐκοῦν δὴ ὄντων
κάρρον ἐστὶν ἐκλέγειν
τὸν οὐριον ἄμιν ἄηταν,
καὶ μετὰ Σωφροσύνας οἴακι Πειθοῦς
κρώμενον εὐθυπλοσῖν,
ὄκ' ἦ κατὰ Κύπριν ὁ πορθμός, κτλ.⁴¹⁶

però també, i sobretot, en referència a la pròpia activitat poètica:

τῷ τὴν διέφυγε καλῶν οὐδὲν ποκα,

416. Frg. 5 Powell.

πάντα τοῖσι δ' ὑπὸ σπλάγχνοις
ἔσκ' ἀβρὰ Μουσῶν
κνώδαλα· Πιερίδων θ' ἀλιευτὰς
ἔπλοο, θυμέ, καὶ ἰχνευτὰς ἄριστος⁴¹⁷.

Després de revisar aquesta sèrie de testimonis de l'ús metafòric de la navegació en referència a la poesia, podem avançar, a propòsit dels Fenòmens, que el poema d'Arat conté un conjunt incomparable d'imatges d'inspiració marinera: en envergadura i complexitat, supera, sens dubte, qualsevol altre cas. I, d'altra banda, no es tracta d'una simple metàfora, sinó d'un intricat i subtil conjunt de reminiscències que recorre, de forma gairebé imperceptible, tota l'obra, i que en veritat només s'entendrà com a referida a la poesia després d'una anàlisi particularment delicada.

No voldriem acabar aquest capítol introductori sobre el significat metafòric de la navegació sense referir-nos breument al cèlebre himne a Zeus de Cleantes:

κύδισ' ἀθανάτων, πολυώνυμος, παγκρατὲς αἰεὶ,
Ζεῦ, φύσεως ἀρχηγέ, νόμου μέτα πάντα κυβερνῶν,
χαῖρε. σὶ γὰρ πάντεσσι θεῖσι θνητοῖσι προσευδᾶν
ἐκ σοῦ γὰρ ἴνος ἐσμέν τῆχου μίμηματ' λαχόντες
μοῦνοι, ὅσα ζῶσι τε καὶ ἔρπει θνητ' ἐπὶ γαίαν 5

417. Frgt. 7, 6-10, Powell.

τῷ σε καθυμνήσω τε καὶ σὸν κράτος αἰὲν ἀείσω.
 σοὶ γὰρ πᾶς ὁδε κόσμος ἐλισσόμενος περὶ γαῖαν
 πείθεται ἢ κέν ἄγης, καὶ ἐκὼν ὑπὸ σεῖο κρατεῖται·
 τοῖον ἔχεις ὑποεργὸν ἀνικῆτοῖς μετὰ χερσὶν
 ἀμφήκη κυρόντα ἀειζώντα κεραυνόν· 10
 τοῦ γὰρ ὑπὸ πληγῆς φύσεως πάντ' ἔργα <τελεῖται>

ᾧ σὺ κατευθύνεις κοινὸν λόγον, ὅς διὰ πάντων
 φοιτᾷ, μειγνύμενος μεγάλῳ μικροῖς τε φάεσσι

τῷς τόσοσσι γεγαῶς ὑπατος βασιλεὺς διὰ παντός.
 οὐδέ τι γίγνεται ἔργον ἐπὶ χθονὶ σοῦ δίχα, δαῖμον, 15
 οὔτε κατ' αἰθέριον θεῖον πόλον οὔτ' ἐνὶ πόντῳ
 πλὴν ὅποσα ῥέζουσι κακοὶ σφετέραισιν ἀνοίαις.
ἀλλὰ σὺ καὶ τὰ περισσὰ ἐπίστασαι ἄρτια θεῖναι
καὶ κοσμεῖν τάκοσμα, καὶ οὐ φίλα σοὶ φίλα ἐστίν·
ὥς γὰρ εἰς ἓν πάντα συνήρμοκας, ἐσθλὰ κακοῖσιν, 20
 ὡςθ' ἓνα γίνεσθαι πάντων λόγος αἰὲν ἔοντα.
 ὅν φεύγοντες ἔωσιν ὅσοι θνητῶν κακοὶ εἰσι,
 δύσμοροι, οἳ τ' ἀγαθῶν μὲν ἀεὶ κτησίν ποθέοντες
 οὔτ' ἐσορῶσι θεοῦ κοινὸν νόμον οὔτε κλύουσι·
 ᾧ κεν πειθόμενοι σὺν νῷ βίον ἐσθλὸν ἔχοιεν. 25
 αὐτοὶ δ' αὖθ' ὀρμῶσιν ἄνευ νόου ἄλλος ἐπ' ἄλλο·
 οἳ μὲν ὑπὲρ δόξης σπουδῆν δυσέριστον ἔχοντες,
 οἳ δ' ἐπὶ κερδοσύνας τετραμμένοι οὐδενὶ κόσμῳ,
 ἄλλοι δ' εἰς ἄνεσιν καὶ σώματος ἡδέα ἔργα
 ἐπ' ἄλλοτε δ' ἄλλα φέρονται 30

σπεύδοντες μάλα πάμπαν ἐναντία τῶνδε γενέσθαι.
 ἀλλὰ Ζεῦ πάνδωρε, κελαινεφές, ἀρχικέραυνε,
 ἀνθρώπους ῥύου [U] ἀπειροσύνης ἀπὸ λυγρῆς·
 ἦν σύ, πάτερ, σκέδασον ψυχῆς ἄπο, δὸς δὲ κυρῆσαι
 γνώμης ἢ πίσυνός σου λίκης μετὰ πάντα κυβερνάς: 35
 ὄφρ' ἂν τιμηθέντες ἀμειβώμεσθά σε τιμῇ,
 ὑμνοῦντες τὰ σὰ ἔργα διηνεκές, ὡς ἐπείκει
 θνητὸν εἶναι· ἐπεὶ οὔτε βροτοῖς γέρας ἄλλο τι μεῖζον
 οὔτε θεοῖς ἢ κοινὸν ἀεὶ νόμον ἐν δίκῃ ὑμνεῖν⁴¹⁸.

La similitud entre aquest himne i el preludi dels Fenòmens, pel que fa a llur comuna inspiració estoica, ha estat subratllada repetidament pels comentaristes; les expressions gairebé idèntiques ἐκ σοῦ γὰρ γένος εἰμέν (v. 4) i τοῦ γὰρ καὶ γένος εἰμεν⁴¹⁹ han donat lloc, especialment, a tota mena d'hipòtesis⁴²⁰. I, tanmateix, no ha estat dut a terme un estudi

418. Seguim l'edició més recent --amb comentaris i notes valuosíssimes, i amb la reproducció fotogràfica del còdex F-- : G. Zuntz, «Zum Kleantes-Hymnus», HSCP LXIII 1958, 289-308; entre d'altres, afegeixen observacions interessants M. Marcovich, «Zum Zeushymnus des Kleantes», Hermes XCIV 1966, 245-250; P. A. Meijer, «ΓΕΡΑΣ in the Hymn of Cleantes on Zeus», RhM CXXIX 1986, 31-35; i F. Albin, «In margine a Cleante, Inno a Zeus», SIFC LXXXIII 1990, 192-197.

419. Phæn. 5.

420. Maass (Aratea, p. 254) creia en la imitació per part de Cleantes; en canvi Wilamowitz (Hellenistische Dichtung, II, p. 243) pensava que el lector d'Arat ja coneixia la composició de Cleantes. Tal com observa J. Martin (Les Phénomènes..., p. 6), la qüestió és impossible de resoldre.

comparatiu de l'expressió poètica d'un i altre autors: pensem que els paral·lelismes que es podrien posar de relleu --i per part dels Fenòmens considerant no només el preludi⁴²¹-- serien nombrosos i significatius.

Però el que aquí ens interessa especialment és cridar l'atenció sobre les metàfores usades per Cleantes en referència a l'activitat rectora de Zeus, és a dir, les representacions de Zeus, al començament i al final de l'himne, com a timoner o capità de vaixell (versos 2 i 35).

Certament, la imatge no era nova, puix que el llenguatge poètic havia explotat ja el sentit figurat d'aquest verb. Per exemple:

καιρὸν δ'ἔφηκεις πάντα γὰρ τὰ τ' οὖν πάρος
τὰ τ' εἰσέπειτα σὴ κυβερνώμαι χερί⁴²².

La imatge havia estat utilitzada fins i tot en referència a la providència de Zeus:

Διὸς τοι νόος μέγας κυβερνᾷ
δαίμον ἀνδρῶν φίλων⁴²³.

421. Vegi's, tan sols, el vers 7, πᾶς ὄδε κόσμος ἑλισσόμενος, amb la presència d'un verb tan aratau.

422. Soph. Δι. 34 s.

423. Pind. Pyth. V 164 s.

Però ens ha semblat que la caracterització de Zeus per Cleantes mitjançant aquesta imatge simbòlica podia ser il·luminada des del poema d'Arat en alguns aspectes sobre els quals ara voldríem fer, si més no, algun breu suggeriment.

Malgrat les dificultats de reconstrucció del vers 4, el sentit del mateix sembla que ha de tenir relació --com observa Meijer⁴²⁴-- amb la facultat de parlar i cantar. Aquest seria justament el motiu de l'himne i la clau de comprensió del mateix. L'home ha estat, doncs, distingit entre tots els animals (v. 5) amb la raó i la paraula articulada; només l'home pot participar, d'aquesta manera, de la raó comuna (vv. 12 i 21). L'única manera de retornar (v. 36: ἀμειβόμεθα) aquest honor rebut (v. 4: λαχόντες, v. 36: τιμηθέντες) és celebrar Zeus, el seu nom i el seu poder (v. 3: προσευδᾶν, v. 37 ὑμνοῦντες, v. 39: ὕμνεϊν). El motiu de la retribució és, efectivament, recurrent: és repetit també a l'inici (v. 3) i al final (vv. 37-39)⁴²⁵.

Ara bé, hi ha quelcom en la caracterització de Zeus com a rector del cosmos, com a raó conciliadora i harmonitzadora del tot (vv. 18-21) que pot recordar al lector l'esforçat mariner arateu que fa per salvar el seu vaixell:

αἴψα δὲ κοῦφα τε πάντα καὶ ἄρτια ποιήσωνται⁴²⁶

Vet aquí que el Zeus de l'himne de Cleantes, el

424. Loc. cit. p. 33.

425. Vegi's Meijer, loc. cit. p. 34.

426. Phaen. 421.

déu que ha fet als homes el do de la poesia, es revela, ell ..
--a través de les metàfores nàutiques que Arat ens ha ajudat a
comprendre-- com a poeta, com a magne poeta del tot.

4.2 Reminiscències de l'“Odíssea”

Gran part de les imatges de temàtica marítima dels Fenòmens provenen de l'evocació, a vegades extremadament subtil, de passatges de l'Odíssea. Abans de caracteritzar les nocions que s'associen a Ulisses i a la navegació, és a dir, al poeta i a la poesia, llegirem el poema arateu, tot posant de manifest els llocs homèrics més significatius evocats en cada cas.

§1. Vers 13:

ὄφρ' ἔμπεδα πάντα φύωνται

Dos passatges odisseics semblen combinar-se aquí. En el primer, el poeta ens informa que Ulisses, en partir d'Ítaca, havia encarregat a Mèntor de veillar per la casa:

καὶ οἱ ἰῶν ἐν νηυσὶν ἐπίτροπον οἶκον ἅπαντα,
πέισσθαί τε γέροντι καὶ ἔμπεδα πάντα φυλάσσειν

[(II 226 s.).

L'altre forma part de la descripció del país dels Cíclops:

οἳ ῥα θεῶσι πεποιθότες ἀθανάτοισιν
οὔτε φυτεύουσιν χερσὶν φυτὸν οὔτ' ἀρώσιν,
ἀλλὰ τὰ γ' ἄσπερτα καὶ ἀνήροτα πάντα φύονται

[(IX 107-109).

La figura del venerable ancià, guardià i supervisor del casal, potser correspon a l'actitud benefactora del Zeus d'aquest proemi. Però sembla que el poeta té a la ment, sobretot, el segon passatge. Efectivament, no deixa de cridar l'atenció el fet que sigui evocat aquí el món dels cíclops: car si Arat vol celebrar Zeus en el seu paper d'ordenador i benefactor de l'agricultura, la reminiscència homèrica ens recorda que aquell poble incivilitzat precisament no sembra ni llaura, sinó que tot els neix espontàniament. Tal vegada calgui veure en l'evocació de les condicions de vida d'aquest poble una prefiguració de l'edat d'or que serà descrita més endavant, especialment en els versos 110-113.

§2. Vers 20:

οὐρανῷ ἔλκονται πάντ' ἥματα συνεχῆς αἰεὶ.

L'expressió ἥματα πάντα, "sempre", en final de vers, és freqüent en Homer⁴²⁷. L'adverbi συνεχῆς, "contínuament", apareix amb αἰεὶ en Odissea IX 74, també després del substantiu ἥματα, però aquest no té allà el mateix sentit que en el passatge arateu:

ἔνθα δὴ νύκτας δύο τ' ἥματα συνεχῆς αἰεὶ
κείμθ', ὁμοῦ καμάτῳ τε καὶ ἄλγασι θυμὸν ἔδοντες.

427. Per exemple Il. XIV 235.

Amb la combinació d'ambdues expressions Arat obté la noció d'eternitat necessària per a descriure el moviment incessant de les estrelles.

Però és important, d'altra banda, observar que aquí és evocat el primer episodi de les navegacions d'Ulisses: la desfeta a mans dels cícons i la primera tempesta en mar. En la descripció homèrica dels mariners retuts, apareix per primera vegada també el terme κάματος, que haurà de jugar un paper essencial en la caracterització de la navegació/poesia.

§3. Vers 27:

Ἄρκτοι ἅμα τροχόωσι: τὸ δὴ καλέονται. Ἄμαξαι.

Els mateixos tres versos, referits a l'Ossa (l'Ossa major, l'única que distingeix Homer) apareixen a la Iliada i a l'Odissea:

Ἄρκτον θ', ἦν καὶ Ἄμαξαν ἐπέκλησιν καλέουσιν,
ἦ τ' αὐτοῦ στρέφεται καὶ τ' Ὀρίωνα δοκεύει,
οἷη δ' ἄμμορός ἐστι λοστρῶν Ὀκεανοῖο.

[(Il. XVIII 487-489 = Od. V 273-275)]

Vet aquí, doncs --per dir-ho així-- tota l'astronomia homèrica; es tracta, efectivament, de les úniques constel·lacions (només cal afegir l'estrella Sírius, que també serà

evocada per Arat en el moment oportú) identificades en els poemes homèrics.

La figura etimològica amb el nom de les Osses es repetirà més endavant a propòsit d'altres constel·lacions i d'altres noms.

Els passatges homèrics evocats corresponen a la descripció de l'escut d'Aquil·les i a la navegació d'Ulisses a bord del rai; però la proximitat del final del passatge dedicat a les Osses (versos 37-44), que les vincula especialment a la navegació, fa que el lector recordi sobretot l'escena protagonitzada per Ulisses.

§4. Vers 36:

καὶ τὴν μὲν Κυνόσουραν ἐπὶ κληοῖν καλέουσιν.

La insistència en l'evocació del passatge homèric, ara més literalment reproduït, palesa, per la vinculació amb la temàtica marinera, com deïem, que la imatge que el poeta té en la ment és la d'Ulisses partint de l'illa de Calipso. En aquest sentit, el vers següent resulta una prova encara més definitiva.

§5. Vers 37:

τὴν δ' ἑτέραν Ἑλίκην. Ἑλίκη γὰρ μὲν ἄνδρες Ἀχαιοὶ
εἶν ἄλι τεκμαίρονται ἵνα χρῆ νῆας ἀγινεῖν.

Ja els comentaristes antics havien observat que

aquí, novament, Arat juga amb l'etimologia dels mots, en suggerir aquest que l'epítet homèric ἐλίκωπας té relació amb el fet de guiar-se per l'Ossa major o Hèlice:

τινές δὲ λέγουσι καὶ ἐλίκωπας ἐντεῦθεν τοὺς
Ἕλληνας ὀνομασθῆναι ὅτι πρὸς τὴν Ἑλίκην ἔχουσι τοὺς ὦπας
πλέοντες⁴²⁸.

ὄθεν οἱ Ἕλληνες, ἐν ἀγνοσίᾳ τῆς μικρᾶς ὄντες,
πρὸς τὴν μεῖζω βλέπουσιν, ὡς φησὶν Ἄρατος Ἑλίκη γὰρ μὲν,
κτλ.". διὰ τοῦτο ἐλίκωπας αὐτοὺς Ὀμηρὸς φησὶν⁴²⁹

ἢ οἱ ναυτικοί, πρὸς τὴν Ἑλίκην ὠπῶντες.. ὡς
φησὶν Ἄρατος⁴³⁰.

Així doncs, ve a dir Arat, a diferència dels fenicis que es guien per l'Ossa menor, els grecs s'orienten per la major, fins al punt que Homer els anomena ἐλίκωπας Ἀχαιοί⁴³¹.

Ara bé, la imatge dels grecs navegant de nit, menant el rumb per les estrelles, en Homer únicament pot correspondre al passatge ja citat, en què Ulisses, sense defallir,

428. Scholae in Aratum vetera, ed. J. Martin, p. 87.

429. Etymol. Magn. s. u. ἐλίκωπας.

430. Etymol. Magn. et Gud. s. u. ἐλίκωπας.

431. Per exemple, en Il. I 399, entre molts altres

llocs.

navega en el rai dia i nit, passatge altrament ja evocat pels versos 27 i 36.

§6. Versos 46-70:

τὰς δὲ ἔ. ἀμφοτέρως οἷη ποταμοῖο ἀπορρῶξ 45
εἰλεῖται, μέγα θαῦμα, Δράκων, περὶ τ' ἀμφὶ τ' ἑαγῶς
μυρίος· αἱ δ' ἄρα οἱ σπείρης ἑκάτερθε φέρονται
Ἄρκτοι, κυανέου πεφυλαγμένοι ὠκεανοῖο.
αὐτὰρ ὄγ' ἄλλης μὲν νεάτη ἐπιτείνεται οὐρῆ,
ἄλλην δὲ σπείρη περιτέμνεται ἧ μὲν οἱ ἄκρη 50
οὐρῆ παρ κεφαλὴν Ἑλίκης ἀποπαύεται Ἄρκτου·
σπείρη δ' ἐν Κυνόσουρα κάρη ἔχει· ἡ δὲ κατ' αὐτὴν
εἰλεῖται κεφαλὴν, καὶ οἱ ποδὸς ἔρχεται ἄχρως,
ἐκ δ' αὐτίς παλίνορσος ἀνατρέχει. οὐ μὲν ἐκείνω
οἴοθεν, οὐδ' οἷος κεφαλῆ ἐπιλάμπεται ἀστήρ, 55
ἀλλὰ δύο κροτάφοις, δύο δ' ὄμμασιν· εἷς δ' ὑπένερθεν
ἑσχατιὴν ἐπέχει γένυος δεινοῖο πελώρου.
λοξὸν δ' ἐστὶ κάρη, νεύοντι δὲ πάμπαν ἔοικεν
ἄκρην εἰς Ἑλίκης οὐρῆν· μάλα δ' ἐστὶ κατ' ἰθὺ
καὶ στόμα καὶ κροτάφοιο τὰ δεξιὰ νειάτῳ οὐρῆ. 60
κείνη που κεφαλὴ τῆ νίσσεται, ἦχι περ ἄκραι
μίσγονται δύσις τε καὶ ἀντολαὶ ἀλλήλοισιν.
τῆ δ' αὐτοῦ μογέοντι κυλίνδεται ἀνδρὶ ἑοικὸς
εἶδωλον· τὸ μὲν οὔτις ἐπίσταται ἀμφαδὸν εἰπεῖν,
οὐδ' ὅτινι κρέματα κεῖνος πόνῳ, ἀλλὰ μιν αὐτῶς 65
Ἐνγόνασιν καλέουσι. Τὸ δ' αὐτ' ἐν γούνασι κάμνον
ὀκλάζοντι ἔοικεν ἐπ' ἀμφοτέρων δέ οἱ ὤμων

πεῖρες ἀείρονται· τάνυταί γε μὲν ἄλλυδις ἄλλη
ὄσσον ἐπ' ὄργων μέσση δ' ἐφύπερθε κερήνω
δεικτροῦ ποδὸς ἄκρον ἔχει σκολοῖο Δράκοντος. 70

Al llarg d'aquests vint-i-cinc versos, que constitueixen la descripció de les constel·lacions del Dragó i de l'Agonolat, creiem que es poden reconèixer, mitjançant subtils reminiscències, breus pinzellades del famós episodi odisseic de Polifem.

La monstrositat del Dragó és expressada amb uns termes, μέγα θαῦμα (v. 46) i δεινοῖο κλώρου (v. 57), molt semblants als usats en la descripció del cíclop.

ἔνθα δ' ἀνὴρ ἐνείαυε κλώριος, ὅς ῥά τε μῆλα
οἶος ποιμαίνεσκεν ἀπόπροθεν· οὐδέ μιν ἄλλους
πωλεῖν, ἀλλ' ἀπένευθεν ἑὼν ἀθεμίσιαι ἦδη.
καὶ γὰρ θαῦμα ἐτέτυκτο κλώριον, οὐδέ ἔφακε
ἀνδρὶ γε σιτοφάγῳ⁴³².

I també més endavant:

ὡς ἔφαθ', ἡμῖν δ' αὖτε κατεκλάσθη φίλον ἦτορ

432. Od. IX 187-191.

δεισάντων φόγγον τε βαρὺν αὐτόν τε πέλωρον⁴³³.

Així mateix, la postura de l'Agenollat és descrita amb una expressió, ὅσσον ἐπ' ἔργων, que prové del mateix episodi homèric: es tracta de l'estaca amb què Ulisses malmetrà l'ull del cíclop:

τοῦ μὲν ὅσσον γ' ὄργων ἐγὼν ἀπέκοθα παραστάς⁴³⁴.

I és precisament en relació amb l'ull de Polifem que cal entendre l'estranya manera com el poeta descriu les estrelles del cap del Dragó (versos 54-56). En efecte, la lítote amb què comença aquesta descripció sembla cobrar sentit si hom li afegeix "com és el cas de Polifem, (el qual sí que només té un únic ull)". Fins i tot la referència a la única estrella de la mandíbula de la constel·lació, contraposada a les parelles d'estrelles de les temples i dels ulls (οὐ μὲν... εἴς δέ...), es pot entendre en funció de l'esmentada comparació amb l'ull únic del cíclop.

També l'enginyosa burla de què Ulisses fa objecte al monstre en el mateix episodi sona en el vers 64 (οὔτις):

Οὔτις ἐμοί γ' ὄνομα· Οὔτιν δέ με κικλήσκουσι

433. *Ibid.* 256 s.

434. *Ibid.* 325.

μήτηρ ἢδὲ πατὴρ ἢδ' ἄλλοι πάντες ἑταῖροι⁴³⁵.

I encara el que per ell sol hauria de ser un simple homerisme, el terme ἀπορρώτ (vers 45), al costat de totes les reminiscències que acabem d'assenyalar, ens evocarà també el mateix episodi, puix que trobem aquest mot precisament en boca de Polifem:

καὶ γὰρ Κυκλώπῃσσι φέρει Λαίδηρος ἄρουρα
οἶνον ἐριστάφυλλον, καὶ σφιν Διὸς ὄμβρος ἀέξει·
ἀλλὰ τόδ' ἀμβροσίης καὶ νέκταρός ἐστιν ἀπορρώτ⁴³⁶.

Creiem que el darrer vers (70) il·lumina tot el llarg passatge. Efectivament, el desconegut personatge sembla esclafar victoriosament la testa del monstruós Dragó; i si aquella bèstia està caracteritzada en uns termes que evocuen la figura de Polifem, l'Agemollat recorda Ulisses ja en la mateixa forma d'al·ludir al seu anonimat, però també mitjançant la subtil membraça del tronc d'olivera que és l'instrument del triomf de l'heroi. El Dragó i l'Agemollat desconegut corresponen, doncs, respectivament, a Polifem i Ulisses. Serà important recordar que a aquest darrer personatge s'associen insistentment, també aquí, les nocions de treball i fatiga.

§7. Vers 80:

435. *Ibid.* 366 s.

436. *Ibid.* 357-359.

λεπτοτέρα γὰρ τῆ καὶ τῆ ἐπιδέδρομεν αἴγλη.

Es tracta d'una reminiscència de la descripció de l'Olimp:

οὐτ' ἀνέμοισι τινάσσεται οὔτε ποτ' ὄμβρω
δεύεται οὔτε χιῶν ἐπιπίναται, ἀλλὰ μάλ' αἴθρη
κέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ' ἐπιδέδρομεν αἴγλη⁴³⁷.

Ara bé, la variació λευκή / λεπτοτέρα sens dubte no és superficial, ja que coincideix amb la que presenta l'acròstic observat per Jacques en els versos 783-787 dels Fenòmens

ΛΕΠΤΗ μὲν καθαρὴ τε περὶ τρίτον ἦμαρ εὐῶσα
Εὐδίας κ' εἴη, λεπτὴ δὲ καὶ εὖ μάλ' ἐρευθῆς
Πνευματῆ παχίων δὲ καὶ ἀμβλίσσει κεραίαις
Τέτρατον ἐκ τριτάτου φῶς ἀμνηνὸν ἔχουσα
Ἡὲ νότου ἀμβλύνει ἢ ὕδατος ἐγγύς ἐόντος.

respecte al cèlebre acròstic homèric:

Λῦτο δ' ἀγών, λαοὶ δὲ θαῶς ἐπὶ νῆας ἕκαστοι
Εσκίδναντ' ἰέναι. τοὶ μὲν δόρποιο μέδοντο
Υπνου τε γλυκεροῦ ταρπήμεναι· αὐτὰρ Ἀχιλλεύς
Κλαῖτε φίλου ἐτάρου μεμνημένος, οὐδέ μιν ὕπνος

437. Ibid. 43-45

Ἥρι πανδαμέτωρ, ἀλλ' ἐστρέφει ἔνθα καὶ ἔνεα⁴³⁸.

La coïncidència en la substitució d'un adjectiu per l'altre en ambdós passatges reforça, així, la importància que el poeta atorga a la noció de λεπτότης. I ja hem vist, a la primera part, com els testimonis antics es fan ressò insistentment d'aquest aspecte.

§8. Vers 92:

Ἄρκτηφύλαξ, τὸν ῥ' ἄνδρες ἐπικλείουσι Βοώτην.

Es una reelaboració de les expressions relatives al Bover i a l'Ossa, que apareixien, com hem vist, a l'Odissea:

καὶ ὅτε δύνοντα Βοώτην

Ἄρκτης θ', ἦν καὶ ἅμα ταν ἐπίκλησιν καλέουσι⁴³⁹.

El Bover no apareixia, en canvi, en la descripció de l'escut d'Aquiles⁴⁴⁰. Per tant el passatge evocat és, novament, l'escena de la navegació solitària d'Ulisses.

438. Il. XXIV 1-5.

D'altra banda, crida l'atenció la combinació d'ambdós passatges que elabora Apolloni de Rodas (II 670):

ἦμος δ' οὐτ' ἄρ' πω φάος ἄμβροτον, οὐτ' ἔτι λίην
ορφανή πέλεται, λεπτόν δ' ἐπιλέδουσι νυκτι
φύγγοι, ὅτ' ἀμφιλύκην μιν ἐνεγρόμενοι καλέουσι...

439. Od. V 272 s.

440. Il. XVIII 486-489.

§9. vers 154

εὐρεῖαί μοι ἀρέσκοιεν τότε νῆες.

El tòpic de la visió pessimista del mar i de la navegació prové d'Hesíode; i, sens dubte, en llegir aquest vers cal tenir present la cèlebre màxima dels Treballs:

νῆ' ὀλίγην αἰνεῖν, μεγάλη δ' ἐνὶ φορτία ἕσθαι⁴⁴¹.

Nogensmenys,ensem que és, al mateix temps, una reminiscència, novament, de l'episodi d'Ulisses a bord del rai.

ὅσσον τίς τ' ἔδαφος νηὸς τορνῶσεται ἀνὴρ
φορτίδος εὐρείης, εὖ εἰδῶς τεκτοσυνάων,
τόσσον ἐπ' εὐρεῖαν σχεδίην ποιήσας Ὀδυσσεύς⁴⁴².

Més enllà de l'evocació negativa del mar, de regust hesiòdic, s'imposa aquí la presència d'Ulisses: en el passatge homèric, hom vol destacar especialment la traça i l'experiència constructiva d'Ulisses. Cal prendre nota, ara, d'aquesta caracterització de l'heroi, puix que més endavant ens mostrarà tota la seva significació.

441. Op. 643

442. Od. V 249-251.

§10. Vers 155:

εἰς ἄνεμον δέ τε πηδὰ κυβερνητῆρας ἔχουσιν.

També aquí el lector pot reconèixer, novament, Ulisses navegant:

οὐρον δὲ προέηκεν ἀπήμονά τε λιπρόν τε.
γηθόσυνος δ' οὐρῶ πέτασ' ἰστία δίος Ὀδυσσεύς.
αὐτὰρ ὁ πηδαλίῳ ἰθύνετο τεχνήντως
ἥμενος⁴⁴³.

Tot i que la reminiscència no és gaire literal, pensem que l'evocació del mariner hàbil i incansable és prou clara.

§11. Vers 181:

οὐρανὸν εἰς ὄνομ' ἦλθεν.

El precedent d'aquesta expressió el trobem en boca d'Ulisses mateix, quan revela la seva identitat davant Alcínoos:

εἴμ' Ὀδυσσεὺς Λαερτιάδης, ὃς πᾶσι δόλοισιν

443. *Ibid.* 268-271.

ἀνθρώποισι μέλι, καί μεν κλέος οὐρανὸν ἴκει⁴⁴⁴.

El virtuosisme d'Arat ha convertit en suggestiva ambigüitat el que en el poema homèric és tan sols una expressió hiperbòlica. Efectivament, el lector entén dues coses ensams: que el grup de familiars de Cefeü han estat catasteritzats, i que el grup de costel·lacions ha assolit gran renom. Quedava encetada així, com veurem més endavant, una llarga tradició que vincula la fama i la immortalitat amb els astres.

§12. Vers 259:

οὐ μὲν πως ἀπόλωλεν ἀπευθῆς ἐκ Λιὸς ἀστήρ.

Aquesta expressió ens haurà de recordar les paraules amb què Telèmac reporta a Nèstor el seu desconeixement de la sort d'Ulisses:

ἄλλους μὲν γὰρ πάντας, ὅσοι Τρωσὶν πολέμιζον,
πευθόμεθ', ἦ καὶ ἕκαστος ἀπώλετο λυγρὸν ὄλεθρον,
κείνου δ' αὖ καὶ ὄλεθρον ἀπευθεία θῆκε Κρονίων⁴⁴⁵.

En la referència a la invisible setena Plèiade, doncs, és evocada la figura de l'absent, enyorat Ulisses.

444. *Od.* IX 19 a.

445. *Od.* III 86-88.

§13. Vers 336:

οἱ δὲ δὴ ἄλλοι...

També aquí ressona un passatge de l'Odissea: amb aquests mateixos termes hom al·ludeix, en els primers versos del poema, a la concurrència dels olímpics, aplegats per Zeus en assemblea, a excepció de l'absent Posidó:

ἐνθ' ὃ γε τέρπετο δαίτι παρήμενος· οἱ δὲ δὴ ἄλλοι
Ζηνὸς ἐνὶ μεγάροισιν Ὀλυμπίου ἀθρόοι ἦσαν⁴⁴⁶.

D'altra banda, resulta molt temptador portar més enllà la comparació entre el passatge homèric i el dels Fenòmens. En efecte, des del poema astronòmic, l'expressió Ζηνὸς ἐνὶ μεγάροισιν pot ser interpretada com equivalent a "cel" o "firmament", de forma semblant, Arat mateix descriu, per exemple, el moviment de la constel·lació del Cavall: εὐτὰρ ὄγ' Ἴππος / ἐν Διὸς εἰλεῖται⁴⁴⁷. Per tant, els qui es troben "a les sales de Zeus", és a dir, en el firmament, constituïnt una gran reunió (ἀθρόοι), són els estels. Les estrelles del Gos (tret de Sírius), per tant, evocuen l'assemblea dels déus (llevat Posidó); però aquests al seu torn, recorden, per la manera com són al·ludits, la descripció del cel estrellat.

446. Od. I 26 s.

447. 223 s.

§14. Vers 347:

παλιρροθίη δὲ καθάπτεται ἠπίροιο.

El peculiar avançar de popa de l'Argo és comparat amb l'operació de virar de bord per atracar, en les naus de Jebò. Però l'expressió d'aquest vers recorda molt sensiblement el passatge odísseic en què la nau d'Ulisses és atreta novament a terra pel reflux provocat pel gran roc que ha llançat Polifem:

τὴν δ' ἄψ' ἠπειρόνδε παλιρροθίον φέρε κῦμα,
πλημυρίς ἐκ πόντοιο, θέμωσε δὲ χέρσον ἰκίσθαι⁴⁴⁸.

Malgrat les diferències (παλιρροθίον concorda amb κῦμα, i, en canvi, παλιρροθίη es refereix a la nau de la comparació), la reminiscència ens sembla fora de dubte.

§15. Versos 416-425:

οἶά τε πολλὰ
θλίβει' ἀναστέλλοντος ὀπωρινῶν ἀνέμοιο.
πολλάκι γὰρ καὶ τοῦτο νότῳ ἔπι σῆμα τιτύσκει
νῦξ αὐτή, μογεροῖσι χαρίζομένη ναύτησιν.
οἱ δ' εἰ μὲν κε πίθωνται ἐναίσιμα σημαινούσῃ, 420
αἶψα δὲ κοῦφά τε πάντο καὶ ἄρτια ποιήσωνται,
αὐτίκ' ἐλαφρότερος πέλεται πόνος· εἰ δέ κε νῆ

448. Od. IX 485 s.

ὑπόθεν ἐμπλήρη δεινὴ ἀνέμοιο θύελλα
αὐτὰς ἀπρόφατος, τὰ δὲ λαίφρα πάντα ταράτῃ,
ἄλλοτε μὲν καὶ πάμπαν ὑπόβρυχα ναυτίλλονται... 425

Diversos ecos ressonen aquí de la tempesta i del naufragi d'Ulisses en el llibre V:

μέσον δέ οἱ ἰσθὸν ἔαξε
δεινὴ κισσομένην ἀνέμων ἐλθοῦσα θύελλα,
τηλοῦ δὲ σπεῖρον καὶ ἐπίκριον ἔμπρος πόντω.
τὸν δ' ἄρ' ὑπόβρυχα θῆκε πολὺν χρόνον... 449

ὡς δ' οἱ ὀπωρινὸς Βορέης φορέησιν ἀκάνθας... 450

§16. Vers 474:

πάντη κεκρασμένοι εὐρέι κύκλω
οὐρανόν.

Vet aquí el passatge de l'Odíssea a què ens remet l'ús d'aquest participi:

449. Od. V 316-319.

450. Ibid. 328.

οἱ δ' εἰς ὄρχηστὸν τε καὶ ἰμερόσσαν ἄοιδὴν
 τρεψάμενοι τέρποντο, μένον δ' ἐπὶ ἔσπερον ἔλθεῖν.
 τοῖσι δὲ τερπομέλοισι μέλας ἐπὶ ἔσπερος ἦλθεν.
 αὐτίκα λαμπτήρας τρεῖς ἴστασαν ἐν μεγάροισιν,
 ὄφρα φαίνουσιν· περὶ δὲ ξύλα κάγκανα θῆκαν,
 αὔα πάλαι, περὶ κηλα, νέον κεκκασμένα χαλκῶ...⁴⁵¹

Aparentment, no hi ha aquí cap evocació interessant; però una lectura més minuciosa ens pot mostrar una subtil similitud entre ambdós passatges, a partir del terme que els relaciona: així com la brillant rodera de la Via Làctea fendeix el cel nocturn, il·luminant-lo, així també les serventes han asclat la llenya per il·luminar el palau d'Ulisses, tan bon punt l'ha envaït la foscor vespertina.

§17. Vers 541:

ὅσσον δ' ὀφθαλμοῖο βολῆς ἀποτίναςται αὐγῆ...

En aquest difícil passatge tècnic⁴⁵², es percep tanmateix la reminiscència de l'entanyable episodi en què Menelau comenta a la seva esposa la semblança física entre Telèmac i el seu pare:

451. Od. XVIII 304-309.

452. Útils comentaris en M. Erren, op. cit., p. 176,
 i Schott & Böker, op. cit., p. 65 s.

οὕτω νῦν καὶ ἐγὼ νοέω, γύναι, ὡς σὺ εἴσκεις·
κείνου γὰρ τοιοῖδε πόδες τοιαῖδε τε χεῖρες
ὀφθαλμῶν τε βολαὶ κεφαλῆ τ' ἐφύπερθέ τε χεῖται⁴⁵³.

§18 Vers 585:

κεῖναι οἱ καὶ νύκτες ἐπ' ὄψι δύνοντι λέγονται.

El Bover dels Fenòmens pren aquí la mateixa caracterització que ja presenta a l'Odissea:

οὐδέ οἱ ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισιν ἔπιπτε
Πηλιάδας τ' εἰσορῶντι καὶ ὄψι δύνοντα Βοώτην⁴⁵⁴.

Per tant, novament és evocada la figura d'Ulisses com a navegant hàbil i insomne.

§19. Vers 638:

ἐλκῆσαι πέπλοιο...

Amb una expressió semblant a aquesta es justifica en l'evocació del món dels morts, el càstig a què està sotmès el gegantí Tici:

453. Od. IV 148-150.

454. Od. V 271 s..

ὁ δ' οὐκ ἀπαύνητο χροί:

Λητὼ γὰρ ἔλκησε...⁴⁵⁵

Immediatament abans, els ulls d'Ulisses han vist, entre els morts il·lustres, precisament el caçador Orió; però no hi ha cap detall de la visió infernal que Arat sembla haver volgut rememorar, llevat, potser, de la grandària del personatge (vers 636: μέγρον Ὀρίωνα; cf. Od. XI 572: Ὀρίωνα πλώριον). De fet, ni la caracterització d'Orió que es desprèn d'aquest passatge, ni la versió del mite posada en boca de Calipso⁴⁵⁶ (amors d'Aurora i Orió, i mort d'aquest a mans de l'envejosa Artemis) no coincideixen amb la variant aratea. Tal vegada per això el poeta insisteix en el distanciament mitjançant les expressions προτέρων λόγος, οἳ μιν ἔφατο... (637) i φασί (645).

§20. Versos 724-726:

ἀμφότεροι δὲ πόδες καταδυομένου Ὀφιοῦζου,
μέσφ' αὐτῶν γονάτων Διδύμοις ἐπὶ σῆμα τετύχθω
ἔξ ἑτέρης ἀνιοῦσι.

L'expressió prové de les paraules que Ulisses dirigeix als seus dos fidels servents, el bover i el porquer, abans d'entrar a palau:

455. Od. XI 579 s.

456. Od. V 121-124.

ἀλλὰ προμηθεῖνοι ἐσέλθετε, μὴδ' ἄμα πάντες,
πρῶτος ἐγώ, μετὰ δ' ὑμεῖς· ἀτὰρ τόδε σῆμα τετύχθη 457.

Ulisses vol assegurar-se que l'arc arribarà a les seves mans i que les dones rebran l'ordre de tancar les portes: aquest és el senyal que vol donar a Eumeu i Fileti.

No caldria que ens aturéssim més en aquest passatge, si no fos, encara, per un detall que posarà de manifest fins a quin punt és subtil l'artifici amb què Arat construeix els seus versos.

L'ocultació de les cames del Serpentari --se'ns diu-- serà senyal de la sortida, pel cantó oposat de l'horitzó, dels Bessons. Doncs bé, no és casual que el poeta usi aquí l'expressió amb què Ulisses dóna instruccions als seus dos servents, puix que aquests en tot moment ens són presentats actuant plegats, com si fossin veritablement dos bessons. Vet aquí, per tant, que la reminiscència atatea no és superficial, sinó que evoca l'inseparable companyonia dels dos pastors, reiteradament al·ludits, en el passatge homèric, mitjançant formes en dual:

τῷ δ' ἐξ οἴκου βῆσαν ὀμαρτήσαντες ἄμ' ἄμφω

457. Od. XXI 230 s.

βουκόλος ἠδὲ συμφορβὸς Ὀδυσσεὺς θεΐοιο⁴⁵⁸.

τὼ δ' ἐπεὶ εἰσιδέτην εὐ τ' ἐφράσσοντο ἕκαστα,
κλαῖον ἄρ' ἀμφ' Ὀδυσῆϊ δαΐφρονι χεῖρας βαλόντες⁴⁵⁹

εἰς δ' ἄρα καὶ τὼ δμῶς ἴτην θεΐου Ὀδυσσεὺς⁴⁶⁰.

I també en dual es dirigeix a ells repetidament

Ulysses:

σφῶν δ', ὡς ἔσται περ, ἀληθείην καταλεξέω⁴⁶¹.

καὶ μοι ἔπειτα

Τηλεμάχου ἐτάρω τε κασιγνήτω τε ἔσεσθον.
εἰ δ' ἄγε δὴ καὶ σῆμα ἀριφραδὲς ἄλλο τι δείξω,
ᾧ φρον μ' εὐ γνῶτον πιστωθῆτόν τ' ἐνὶ θυμῷ,
οὐλήν...⁴⁶²

παύσεσθον κλαυθμοῖο γόοιό τε...⁴⁶³

458. *Od.* XXI 188 s.

459. *Ibid.* 222 s.

460. *Ibid.* 244.

461. *Ibid.* 212.

462. *Ibid.* 215-218.

463. *Ibid.* 228.

§21. Vers 744:

καὶ μὲν τις καὶ νηὶ πολυκλύστου χειμῶνος
ἔφρασατ'...

A l'Odíssea, el terme és un epítet del mar:

νηὸς ἔπειτ' ἂ τις ἔστι πολυκλύστῳ ἐνὶ πόντῳ⁴⁶⁴.

οἰκέμεν δ' ἀπένευθε πολυκλύστῳ ἐνὶ πόντῳ⁴⁶⁵.

Referit a χειμῶν, és, per tant, una variació sobre la fórmula homèrica, ara bé, el mar continua estant present a través del terme νηὶ en el mateix vers.

§22. Vers 790:

εἰ δέ κ' ἀπ' ἀμφοτέρων κεράων τρίτον ἦμαρ ἄγουσα
μήτ' ἐπινευσάτῃ μήθ' ὑπτιώσα φαείνη,
ἀλλ' ὀρθαὶ ἐκάτερθε περιγνάπτωσι καραῖαι.

464 Od. IV 354: al·lusió de Menelau a l'illa de Faros.

465. Od. VI 204. Alcinous parlant del país dels feacis. També trobem la mateixa fórmula a la Teogonia, v. 189; la variant del vers 199, d'altra banda, presenta un problema textual: πολυκλύστῳ/περικλύστῳ ἐνὶ Κύπρῳ.

ἑσπέριοι κ' ἄνεμοι κείνην μετὰ νύκτα φέρουσιν.

El verb usat aquí tan inesperadament per descriure els corns de la lluna ens durà necessàriament al passatge en què Ulisses és desviat de la seva ruta:

ἀλλά με κῦμα ῥόος τε περιγνάμπτοντα Μάλειαν
καὶ Βορέης ἀπέωσεν, ἀρέπλάγξεν δὲ Κυθήρων⁴⁶⁶.

De manera que el terme que descriu la forma torçada de la lluna es relaciona amb la imminència dels vents, així com el vent sorprèn la nau d'Ulisses en el moment en què aquesta tomba pel cap de Malea.

§23. Vers 803:

πάντα δ' ἐρευθομένη δοκέειν ἀνέμοιο κελύθους.

Dels diversos llocs homèrics en què és usada alguna de les variacions d'aquesta fórmula⁴⁶⁷, la que sembla evocada més d'aprop correspon novament al llibre V de l'Odíssea:

466. Od. IX 80.

467. Vegi's també, per exemple, Il. XIV 17.

ἢ τοι τῶν ἄλλων ἀνέμων κατέδησε κελεύθους⁴⁶⁸

és a dir, al moment en què Atenes intervé per posar fi al sofriment d'Ulisses naufrag.

§24. Vers 822:

μή οἱ ποικίλλοιο νέον βάλλοντος ἀρούρας
κύκλος...

Aquests primers raigs del sol provenen de la narració de la cacera en què Ulisses és ferit pel senglar:

Ἡέλιος μὲν ἔπειτα νέον προσέβαλλεν ἀρούρας
ἔξ ἀκααρρείσιο βαθυρρούου Ὀκεανοῦ⁴⁶⁹.

§25. Vers 840:

εἰ δέ οἱ ἦ ἀνιόντος ἢ αὐτίκα δυομένοιο
ἀκτῖνες συνίωσι...

i la sortida i la posta del sol aquí al·ludides, (i que es repeteixen al vers 880: σκίπτω δ' ἦ ἀνιόντος ἢ αὐτίκα δυομένοιο) evocuen immediatament la divisió que al començament de l'Odissea s'estableix entre els etiops:

468. Od. V 383.

469. Od. XIX 433 s.

οἱ μὲν δυσομένου Ὑπερίονος, οἱ δ' ἀνιόντος⁴⁷⁰.

§26. Vers 931:

τότε δὲ πεφύλαξο
παντοίων ἀνέμων, οἳ τ' ἄκριτοὶ εἰσι μάλιστα,
ἄκριτα δὲ πνείουσιν ἐπ' ἀνδράσι τεκμήρασθαι.

Malgrat que la fórmula apareix també a la Iliada,
en la comparació de l'assemblea dels grecs amb el soroll del mar
mougut:

τὸν δ' οὐ ποτε κύματα λείπει
παντοίων ἀνέμων, ὅτ' ἂν ἔνθ' ἢ ἔνθα γίνωνται⁴⁷¹

i que el segon hemistiqui iliàdic pot resultar més semblant al
del vers d'Arat, tanmateix és probable que aquí el poeta tingué
present, una vegada més, passatges del llibre V de l'Odíssea:

πάσας δ' ὀρόθουνεν ἀέλλας
παντοίων ἀνέμων...⁴⁷²

ἐπισπέρχουσι δ' ἄελλαι

470. Od. I 24.

471. Il. II 397.

472. Od. V 292 s.

παντοίων ἀνέμων... 473

Entre aquests dos passatges tan propers, a més, són enumerats els quatre vents

σὺν δ' Εὐρός τε Νότος τ' ἔκσσαν Ζέφυρός τε δυσαῆς
καὶ Βορέης αἰθηγενέτης⁴⁷⁴

exactament en el mateix ordre amb què apareixen, immediatament després, en el passatge arateu:

αὐτὰρ ὅτ' ἐξ εὐροιο καὶ ἐκ νότου ἀστράπησιν,
ἄλλοτε δ' ἐκ ζεφύροιο καὶ ἄλλοτε παρ βορέας...(933 s.)

Per acabar d'arrodonir aquesta impressió, els dos versos que segueixen immediadament, i que es refereixen al temor del mariner envers la maror o la pluja,

...δὴ τότε τις πλάγχι ἔνι δαΐδι ναυτίλος ἀνήρ,
μή μιν τῆ μὲν ἔχη πέλαγος, τῆ δ' ἐκ Διὸς ὕδωρ (935 s.)

recullen perfectament el sentit dels dos passatges odisseics, puix que el primer forma part de l'escena en què Posidó provoca la tempesta, i el segon correspon a les paraules amb què Uísses manifesta el seu convenciment que és Zeus qui l'ha congriada.

473. *Ibid.* 304 s.

474. *Ibid.* 295 s.

§27. Vers 949:

ἢ που καὶ λακέρυα παρ' ἠϊόνι προυχούση
χάματος ἐρχομένου χροαῖ' ὑπέτυε κορώνη

La descripció de les puntes que s'endinsen en el mar prové de l'escena en què Nausica i les serventes renten la roba:

τρῶσαν δ' ἄλλυδις ἄλλη ἐπ' ἠϊόνας προυχούσας⁴⁷⁵

La reacció de la cornella, doncs, indica l'arribada del mal temps, així com la de les noies respon a la visió esgarrifosa d'Ulisses.

Així, potser no és casual que la cornella es banyi en el riu (v. 951: ποταμοῖο ἐβάψατο), com han fet també poc abans les serventes de Nausica (v. 96: λοουσάμεναι).

§28. Vers 969:

ἢ ποτε καὶ κρώξαντε βαρκήν δισάκι φωνῆ
μακρὸν ἐπιρροισεῦσι τιναζάμενοι πτερὰ πυκνά.

Constitueix el model d'aquesta expressió el passatge del llibre segon de l'Odissea en què Zeus envia dues

475. Od. VI 138.

àguiles com a averany favorable als desitjos de Telèmac:

ἀλλ' ὅτε δὴ μέσσην ἀγορὴν πολύφημον ἰκίσθην,
ἔνθ' ἐπίδινθόντε τιναζάσθην περὰ πυκνά⁴⁷⁶.

Ronconi inclou el dual κρώταντε del vers 968 (juntament amb βοῶντε del 1023, modelat, segons l'autor, a partir de Il. V 487 s.) en l'apartat d'analogies aratees que considera injustificades⁴⁷⁷.

Ara bé, ens sembla excessiu atribuir l'ús d'aquestes formes a una interpretació errònia dels passatges homèrics en què el poeta s'inspira. I si en el cas del dual βοῶντε (1023) encara pot semblar interessant la hipòtesi de l'"analogia per assonància" de Ronconi⁴⁷⁸, en canvi, per a la forma κρώταντε, trobem insostenible aquella explicació.

En primer lloc, no es pot assegurar que Il. V 487 sigui el model de Fenòmens 1023: tan sols comparteixen la posició en el vers. Però, sobretot, resulta absolutament inversemblant que Arat hagi pogut interpretar equivocadament

476. Qd. Il 150 s.

477. A. Ronconi, «Arato interprete di Omero», SIEC XIV 1937, p. 193: "...forme del tutto ingiustificate, che si spiegano solo attraverso un precedente omerico male interpretato, per errore o per arbitrio. A volte una semplice assonanza può aver determinato una riproduzione fuor di luogo di forme omeriche." Concretament sobre els dos duals "injustificables", vegi's p. 201 s.

478. Loc. cit. p. 202: "la posizione coincidente nel verso tra l'άλόντε di Omero e il βοῶντε di Arato può giustificare, credo, l'ipotesi di questa derivazione."

el passatge de les àguiles (Od. II 146-154), perquè, en aquest, el dual, usat amb gran profusió, no pot oferir cap dubte quant al seu ús i significació.

Pensem, més aviat, que κρώταντε és una mena d'anticipació del passatge del vers següent que evocarà en el lector l'episodi homèric --curull de duals-- de les dues àguiles. El recurs, per tant, subratlla més la reminiscència, que ha de ser evocada encara una altra vegada dos versos més avall (971):

καὶ νῆσσαι οἰκουροὶ ὑπώρφοιό τε κολιοὶ
έρχόμενοι κατὰ γείσα τινάσσονται πτερύγεσσιν

on ressona, sens dubte, el vers 149 del passatge odisseic:

πλησίω ἀλλήλοισι τιταινομένω πτερύγεσσιν.

Però no deixem de considerar possible, encara, d'altra banda, que es tracti d'una enjogassada expressió propiciada per l'adverbi δισσάκι: com si el poeta hagués volgut fer correspondre el doble crit del corb amb l'insistent ús del dual en el passatge odisseic evocat en aquest mateix vers.

§29. Vers 1005:

πλειότεροι δ' ἀγκληδόν, ἐπὴν κοίτοιο μέδωνται

Hom reconeix aquí les paraules amb què Mèntor (Atenea) es dirigeix a Nèstor demanant-li d'enllestir la jornada:

ὄφρα Ποσειδάωνι καὶ ἄλλοις ἀθανάτοισι
σπείσαντες κοίτοιο μεδώμεθα⁴⁷⁹.

§30. Vers 1032:

οὐδ' ὑψοῦ γεράνων μακρὰὶ στίχες αὐτὰ κέλευθα
τείνονται, στροφάδες δὲ παλιμπετὲς ἀπονέονται.

Es l'eco de les paraules amb les que Zeus decreta
que els pretendents que tramaven la mort de Telèmac siguin
burlats:

μνηστῆρες δ' ἐν ἑστῇ παλιμπετὲς ἀπονέωνται⁴⁸⁰.

§31. Vers 1069:

θήλειαι δὲ σύες, θήλειαι ἐξέ μῆλα καὶ αἴγες
ὅππότε' ἀναστρωφῶσιν ὄχῆς...

El verb apareix tan sols una vegada en Homer, en
el moment en què Ulisses, per fi, emprunya l'arc:

ὁ δ' ἤδη τόξον ἐνώμα

479. Qd. III 333 s.

480. Qd. V 27.

πάντη ἀναστρωφῶν, περιώμενος ἔνθα καὶ ἔνθα⁴⁸¹.

Però, tal com ha observat Ronconi⁴⁸², en Arat el verb ha esdevingut intransitiu.

§32. Vers 1112:

τὰ δὲ πάντιοι ποίης
δάκνωσιν πυκνήσιν κελυόμενα λιθάκεσσιν.

Parlant de ramats i pastors, Arat reelabora aquí una expressió que evoca un dels pastors de l'Odissea, el porquer d'Ulisses:

τοὺς μὲν ὁμοκλήσας σεῦεν κύνας ἄλλυδις ἄλλον
πυκνήσιν λιθάκεσσιν⁴⁸³.

Sinó que en Homer són uns gossos terriblement ferotges que cal menar a cops de roc, i en Arat uns bens tossuts.

481. Od. XXI 394.

482. Loc. cit., p. 182. En la seva edició del text, Martin (Nota ad loc., p. 144: "errer çà et là") entén malament el "volger qua e là" amb què Ronconi tradueix el verb homèric.

483. Od. XIV 35 s.

4.3 «Ulisses»

Com a poema d'inspiració hesiòdica, als Fenòmens els escau, d'antuvi, la visió pessimista del mar que havia d'esdevenir un dels tòpics més fecunds en la poesia hel·lenística i romana. Però cal no oblidar la veritable intenció (en la ficció literària) del poema d'Arat: oferir un repertori de consells, basats en l'observació dels signes més diversos, per al bon guiatge dels navegants. En aquest sentit, els Fenòmens contrasten amb la greu circumspecció del passatge dels Treballs (vv. 618-694) dedicat a la navegació. L'aversion envers el mar, que Hesíode confessa tan clarament, no té correspondència, en definitiva, en el poema arateu. En aquest, certament, el mar també és perillós; però no es pot confondre l'advertiment pressós i el to gairebé dissuasori emprats per Hesíode amb la minuciosa i acurada instrucció d'Arat.

Però, d'altra banda ¿com no havia de resultar, el mateix Hesíode, un extraordinari precedent, en certa forma, de la relació entre navegació i poesia, ell que, segons afirma, l'única vegada que s'embarcà fou precisament per participar en una contesa poètica?

δειξω δὴ τοι μέτρα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης,
οὔτε τι ναυτικῆς σοσοφισμένος οὔτε τι νηῶν.
οὐ γάρ πώ ποτε νηὶ <γ'> ἐπέπλων εὐρέα πόντον,
εἰ μὴ ἐς Εὐβοίαν ἐξ Αὐλίδος (...)
(...) ἔνθα μὲ φημι
ἕμψ νικήσαντα φέρειν τρίποδ' ὠτάωντα.

τὸν μὲν ἐγὼ Μούσοιο Ἐλικωνιάδου ἀνέθεκα
ἔνθα με τὸ πρῶτον λιγυρῆς ἐπέβησεν αἰοιδῆς⁴⁸⁴.

Es podia veure en el viatge del poeta en busca de l'èxit --si més no, des de la peculiar perspectiva dels autors hel·lenístics-- una prefiguració del símbol de la mateixa activitat poètica. El passatge, d'altra banda, resulta especialment significatiu en el cas d'Arat, puix que aquí justament es troba la resposta definitiva a tots els retrets i suspicàcies que hom ha concebut, des dels seus primers comentaristes, a propòsit de la competència de l'autor en l'assumpte del poema; tampoc Hesíode no és entès en naus ni navegacions, i tanmateix sobre això versarà també el seu cant:

τόσσον τοι νηῶν γε πεπείρημαι πολυγόμφων
ἀλλὰ καὶ ὡς ἐρέω Ζηνὸς νόον αἰγιόχοιο·
Μοῦσαι γάρ μ' ἐδίδαξαν ἀθεσφατον ὕμνον ἀείδειν⁴⁸⁵.

La consagració del trofeu a les Muses és el reconeixement, per part del poeta, en el sentit que és d'elles que li ve el seu art; el guiatge que Hesíode els reconeix, doncs, és el que reclama per a ell Arat, al començament del seu poema, en uns termes que --com hem vist-- poden posar-se en relació amb el llenguatge de la navegació.

484. *Erg.* 648-651 i 656-659.

485. *Ibid.* 660-662.

τεκμήριον πᾶσαν ἀοιδίην⁴⁸⁶.

Aquests suggeriments poden semblar excessivament audaçes; però la gràcia i subtileza extremes amb què Arat utilitza i reelabora motius hesiòdics han estat posades de manifest per Ludwig⁴⁸⁷ i Solmsen⁴⁸⁸, entre d'altres.

L'actitud més positiva d'Arat envers el mar s'explica, en part, pel fet que els Fenòmens, com ha observat precisament Ludwig, complementen els Treballs⁴⁸⁹. Calia, per tant, ampliar notablement la part del poema destinada específicament a la navegació, que esdevenia, d'aquesta manera, quelcom més que l'activitat malauradament inevitable que és per a Hesíode.

Però el canvi de to en aquest sentit prové també de la subtil evocació, al llarg de tot el poema, de la figura del navegant per antonomàsia: Ulisses. Es en aquest context que ens proposem portar a terme una interpretació global de les reminiscències homèriques que evoquen aquest personatge. Ara bé, el navegant Ulisses no representa només una actitud més confiada envers el mar, sinó que, precisament la seva presència a tot el llarg de l'obra, i no tan sols en les parts que s'ocupen de

486. Phæn. 18.

487. Loc. cit. pp. 439-435.

488. F. Solmsen, «Aratus on the Maiden and the Golden Age», Hermes XCIV 1966, 124-128.

489. Loc. cit. p. 439: "Arat bietet (...) gewissermaßen einen Ergänzung..."

la navegació, indica, sens dubte, que el seu significat és més important, i que afecta tot el poema.

Els fonaments d'aquest procediment, en el cas d'Arat, han estat posats també per Ludwig, en el seu important article tantes vegades citat aquí:

"Arat liebt es, seltene homerische Wörter wieder aufzugreifen. Es sind dies für ihn alte Edelsteine, die er neu geschliffen und gefaßt präsentiert. Dabei ist zu beachten, daß er öfters nicht nur das Wort selbst übernimmt, sondern es tauchen auch syntaktische Formen, metrische Strukturen, klangliche Bilder aus der Umgebung des homerischen Wortes bei Arat wieder auf. Das bewirkt, daß jene Stelle des alten Epos dem Leser wieder in Erinnerung gerufen wird, und es ist manchmal so, daß der volle Sinn der Aratstelle erst dann in Erscheinung tritt, wenn das literarische Vorbild im Hintergrund gegenwärtig ist."⁴⁹⁰

Precisament com a il·lustració d'aquestes observacions, Ludwig comenta el que és, probablement, la primera reminiscència odisseica dels Fenòmens, el ἔπειτ ἀργόμενον homèric βῶλος que apareix en el vers 7:

Arat dachte bei seinem Vers an diese Homerstelle (scl. Od. XVIII 374), und er fordert einen

490. Loc. cit. p. 442.

Leser, der die Anspielung wahrnimmt, dem durch sie das Bild des pflügenden Mannes, wie Homer es gezeichnet hatte, in die Erinnerung gerufen wird.⁴⁹¹

Així doncs, el que Ludwig afirma a propòsit de les paraules homèriques rares, pensem que es pot fer extensible a tots els procediments d'evocació posats en joc pel poeta, com els que hem posat de manifest en l'apartat anterior d'aquest capítol.

Ulisses, doncs, es fa present --al lector atent que l'autor reclama-- amb una freqüència extraordinària, des dels primers fins als últims versos del poema. Però el fet que resulta més extraordinari i que cal examinar amb tota atenció és que la majoria de les reminiscències odisseïques evoquen episodis relacionats amb la navegació; i encara cal precisar més aquesta observació: excepte les evocacions dels versos 20 i 790, es tracta sempre de la navegació solitària d'Ulisses. Efectivament, la resta de passatges porten al record la construcció del rai (vers 154), el pilotatge a bord d'aquest (27, 36, 37, 92, 155, 585) i la tempesta i el naufragi d'aquella embarcació (417-425, 803, 931, 949).

Ulisses es presenta, doncs, com a destre constructor de naus i com a hàbil mariner; és el pilot experimentat, que sap guiar-se, insomne, per les estrelles.

Aquesta figura reiteradament oferta a la imaginació del lector representa simbòlicament el poeta; l'habilitat amb què l'heroi construeix i guia el seu vehicle són metàfores suggerents, afins, per exemple, a les del camí o del

491. *Loc. cit.* p. 443.

carruatge, i d'una tradició --com hem pogut veure-- gens menyspreable.

Arat, doncs, vol evocar en el lector, a través de la figura d'Ulisses, el navegant solitari, la imatge del poeta hàbil, que sap compondre destrament el seu poema, que sap donar bon curs a la seva obra, talment com Ulisses basteix i piloteja el seu rai.

Potser no serà inoportú observar que el personatge d'Ulisses ofereix, d'antuvi, unes característiques que el fan especialment adequat per a l'ús simbòlic que aquí veiem. En primer lloc, la imaginació i la sensibilitat dels autors hel·lenístics havien de ser seduïdes per la doble condició d'Ulisses, protagonista i relator de les pròpies gestes, heroi ipoeta que és alhora matèria i cantor; que pot --com la Musa hesiòdica-- dir veritats o mentides; que amb el cant pot ocultar el seu nom i persona, o bé fer que la seva fama circuli entre els homes⁴⁹². En segon lloc, si hom accepta que tradicionalment es considerava que la trobada del poeta amb les Muses coincidís amb el ple migdia, amb el moment en què la somnolència i la fatiga s'apoderen dels homes⁴⁹³, la navegació solitària d'Ulisses ofereix un parell de característiques que la fan interessant per a una transposició simbòlica de l'activitat poètica tal com la concubien els poetes erudits de l'època hel·lenística.

D'una banda, Homer destaca en Ulisses la

492. Sobre aquesta doble naturalesa, vegi's S. Goldhill, *The Poet's Voice*, pp. 1-56.

493. Vegi's especialment C. Brillante, «Archiloco e le Muse», *QUCC* XXXV 1990, 7-20.

resistència a la son, la capacitat de mantenir-se despert tota la nit mentre avança amb la seva embarcació: οὐδέ οἱ ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισιν ἔπιπτε⁴⁹⁴. Aquí haurem de reconèixer justament una de les constants que hem trobat, a la primera part del treball, en analitzar els testimonis poètics sobre Arat. La vetlla, l'activitat poètica nocturna com a imatge d'un determinat tipus de poesia, és un dels aspectes que adquiriria notable importància, com hem vist, en els epigrames de Cal·límac ('Αρήτου σύντομος ἀγρυπνίη) i de Cinna (inuigilata carmina). I l'Ulisses insomne, navegant nocturn, és evocat per Arat, com hem dit, amb notable insistència.

Però també, d'altra banda, la característica que en els testimonis poètics sobre Arat era posada de manifest, inseparablement de la vetlla nocturna, és a saber, l'esforç, el treball infatigable, constitueix, com és ben sabut, un dels trets essencials de l'Ulisses homèric, tal com és presentat ja en els primers versos de l'Odissea:

πολλὰ δ' ὅ γ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγιστα ὄν κατὰ θυμόν⁴⁹⁵

: tantes vegades més al llarg del poema:

εἴ ποτ' Ὀδυσσεύς

494. Od. V 270.

495. Od. I 4.

οἴκαδε νοστήσεις καὶ ἄλγεα πολλὰ μογήσας⁴⁹⁶.

βουλομένην δ' ἂν ἐγὼ γε καὶ ἄλγεα πολλὰ μογήσας
οἴκαδέ τ' ἐλθέμεναι καὶ νόστιμον ἦμαρ ἰδέσθαι⁴⁹⁷.

Les expressions en aquest sentit de Leònidas (καμῶν ἔργον μέγα) i tal vegada de Virgili (curuus arator) tenen també la seva correspondència en els versos d'Arat mateixa, si, com hem proposat més amunt, acceptem la identificació de la constel·lació de l'Agenollat que calciga el Dragó amb Ulisses vencedor de Polifem:

τῆ δ' αὐτοῦ μαχέροντι κυλίνδεται ἀνδρὶ ἔοικὸς
εἶδωλον τὸ μὲν οὔτις ἐπίσταται ἀμφοδὸν εἰπεῖν,
οὐδ' οἵτινι κρέματα κεῖνος πόνω, ἀλλὰ μιν αὕτως

65

Ἐγγόνασιν καλέουσι. τὸ δ' αὖτ' ἐν γούνασι κάμνον
ὀκλάζοντι ἔοικεν ἀπ' ἀμφοτέρων δέ οἱ ὤμων
χιτῆρες ἀείρονται· τάνυταί γε μὲν ἄλλυδις ἄλλη
ὄσσον ἐπ' ὄργιαν μέσση δ' ἐφύπερθε καρῆνῃ
δεξιτροῦ ποδὸς ἄκρον ἔχει σκολιοῖο Δράκοντος.

70

αὐτοῦ κάκεῖνος Στέφανος, τὸν ἀγαυὸν ἔθηκεν

496. *Ibid.* II 342 s.

497. *Ibid.* III 232 s.

σῆμ' ἔμειναι Διόνυσος ἀποικουμένης Ἀριάδνης,
νώτῳ ὑποστρέφεται κεκμηῶτος εἰδῶλοιο⁴⁹⁸.

També el cofert Ulisses sembla evocat en el passatge en què el poeta aplega les referències a l'esforç endurat en la navegació i a la figura anònima de l'Arquer i el seu arc:

καὶ δ' ἂν ἔτι προτέρῳ γὰρ θαλάσῃ πολλὰ πεπονθῶς,
τόξον δὲ ἥλιος καίει καὶ ῥύτορα τόξου,
ἰσπέριος κατάγοιο, πεποιθῶς οὐκέτι νυκτὶ⁴⁹⁹.

Casualment, disposem d'un precedent extraordinari que vincula també els principis de l'esforç i de la destresa encarnats en Ulisses amb la declaració programàtica del poeta doctus. Es tracta del cèlebre fragment 10 Powell de Filetas:

οὐ μὲ τις ἐξ ὀρέων ἀποφῶλιος ἀγροιώτης
αἰρήσει κλήθρην αἰρόμενος μακέλην,
ἀλλ' ἐπέων εἰδῶς κόσμον καὶ πολλὰ μογήσας
μύθων παντοίων οἶμον ἐπιστάμενος.

498. Rhmn. 63-73.

499. Rhmn. 300-302.

Carles Garriga ha mostrat convincentment⁵⁰⁰ que cal interpretar aquest fragment com una transposició, en termes de poètica, de l'episodi odisseic de Calipso: a més de la coincidència de termes característics i d'una certa afinitat d'ambientació, hi ha una innegable analogia entre la construcció de l'embarcació i la confecció d'un poema.

L'esforç (πολλὰ μογήσας) és l'única caracterització del personatge que no és present en l'episodi odisseic esmentat: fins a tal punt és inconfusible la identificació d'Odisseu mitjançant aquest tret, i fins a tal punt la noció de poesia elaborada és inseparable de les declaracions programàtiques dels poetes hel·lenístics. Tot plegat, doncs, contribueix a sustentar la interpretació que proposem d'Ulisses caracteritzat amb les nocions de vetlla i esforç, en el sentit, així mateix, d'una declaració programàtica d'acord amb els principis de la poesia hel·lenística.

Però la metàfora de la navegació, en els Fenòmens, desborda la figura d'Ulisses: nombrosos passatges del poema, que no evocuen ja aquest personatge, però que es refereixen així mateix a diversos aspectes del mar i les naus, poden ser interpretats també en clau de poètica, a manera de complement del que amb Ulisses ha quedat expressat.

500. C. Garriga, «Filetas de Cos, 10 K», Lexia III 1989, 79 ss.

4.4 ΟΛΙΓΟΝ ΞΥΛΟΝ

Devem a l'amable atenció de Carles Garriga una observació que confirma --segons creiem-- l'interès que al llarg d'aquest treball estem reclamant per al que considerem indicis, en els Fanòmens, d'una manifestació a propòsit de la poesia. Es tracta d'un passatge de les Argonàutiques d'Apolloni de Rodas, en el qual, amb una extraordinària transparència, navegació i poesia es presenten indiscerniblement sota una mateixa imatge.

Poc abans que la nau emprengui el seu viatge, esclata entre dos dels tripulants, Idas i Idmó, una disputa que pot posar en perill l'expedició (462-494a); quen, finalment, aconseguen entre tots de calmar els ànims dels contendents, Orfeu pren la lira i entona un cant (494b-511): es tracta d'una cosmogonia, en la qual, com observa Vian⁵⁰¹, la idea central és l'harmonia còsmica, reflex de l'entesa entre els argonautes, que és un tema recurrent de tot el poema.

Orfeu canta l'harmonia còsmica, l'ordenació primigènica del món, la disposició de les coses que constitueixen, que fan possible el món; però aquest mateix ordre conforma el cant d'Orfeu, així com també impera entre els herois: el món, el cant, els argonautes, són aspectes de la mateixa harmonia. Quan el cant ha cessat, els homes encara continuen silenciosos i atents, llurs ànims alienats per l'encant de la poesia, per l'harmonia del cant.

501. F. Vian, Apollonia de Rhodes. Argonautiques, tome I, París 1976, p. 16 s.

ἦ καὶ ὁ μὲν φόρμιγγα σὺν ἀμβροσίῃ στέθεν εὐδῆ,
τοὶ δ' ἄμοτον λήξαντος ἔτι προύχοντο κάρηνα
πάντες ὁμῶς, ὀρθοῖσιν ἐπ' οὐασιν ἠρμείοντες
κληθεμῶ, τοῖόν σφιν ἐνέλλιπε θελεκτὺν ἀοιδῆς⁵⁰².

Restablerta la concòrdia, s'ofereixen libacions i sacrificis a Zeus, i els herois reposen. L'endemà, a trenc d'alba, la nau calpa. I just en el moment en què l'Argé es posa en moviment, el poeta dóna entrada a una comparació per ia! de descriure el vogar dels herois:

οἱ δ', ὥς τ' ἦέκοι Φοῖβῳ χορὸν ἦ ἐνὶ Πυθοῖ
ἦ που ἐν Ὀρτυγίῃ ἦ ἐφ' ὕδασιν Ἴσμηνοῖο
στησάμενοι, φόρμιγγος ὑπαὶ περὶ βωμῶν ὀμαρτῆ
ἐμμελέως κραιπνοῖσι πέδον ῥήσσωσι πόδεςσιν
ὥς οἱ ὑπ' Ὀρφῆος κιθάρῃ πέπληγον ἐρετμοῖς
ποντου λάβρον ὕδωρ, ἐπὶ δὲ ῥόθια κλίοντο⁵⁰³.

A través de la noció d'harmonia, que iguala el rítmic batec dels peus i el dels remes, sotmesos els uns com els altres a la cadència de la música, i sota el patronatge, respectivament, d'Orfeu i d'Apol·lo, es fonen, doncs, aquí

502. *Arg.* I 512-515.

503. *Ibid.* 536-541.

definitivament les imatges de la nau i de la poesia.

Però ja l'Argó mateixa reuneix ella sola, com sabem, les condicions de nau i de cantora⁵⁰⁴. Per això també ella fa sentir la seva veu en el moment de salpar:

οικραλέον δὲ λιμὴν Πεγασήκος ἠδὲ καὶ αὐτὴ
Πηλιάς ἴαχεν Ἄργῶ ἐπισπέρχουσα νέεσθαι⁵⁰⁵.

Per això, també, la imatge del viatge que emprèn la nau és la del camí, símbol habitual per representar la poesia:

μακρὰ δ' αἶν ἐλευκαίνοντο κέλυθοι,
ἀτραπὸς ὧς χλοεροῖο διειδομένη πεδίοιο⁵⁰⁶.

El que comença, doncs, inseparablement, és la navegació i el relat de la mateixa: viatge i poema són una mateixa cosa, perquè la distància entre la metàfora de la poesia com a navegació i l'assumpte del poema és, en les Argonàutiques, nul·la.

De forma ben diferent, en canvi, es presenta la

504. Arg. IV 582: εὐδῆεν γλαφυρῆς νηὸς δόρυ, inspirat, segons Vian, en Esquil, Argo, fr. 36 Mette: Ἄργουὺς ἰσρὸν εὐδᾶεν ἔυλον.

505. Arg. I 524 s.

506. Ibid. 545 s.

imatge simbòlica de la navegació en els Fenòmens, tal com anem veient: breus pinzellades disperses que tan sols configuren un quadre si hom les considera en conjunt. Així com l'agricultor i el mariner poden treure bon profit dels senyals que arreu se'ls presenten, també el lector s'haurà d'anar fixant, aquí i allà, en els fragments del missatge contingut en el poema. El poeta mateix sembla formular de tant en tant aquest principi d'interpretació de la seva obra:

πάντη γὰρ τάγε πολλὰ θεοὶ ἄνδρῶσι λέγουσιν (732).

ἐκ Διὸς ἤδη πάντα πεφασμένα πάντοθι κεῖται (743).

ὁ γὰρ (scl. Ζεύς) οὖν γενεὴν ἀνδρῶν ἀναφανδὸν

[ὀφέλλει:

πάντοθεν εἰδόμενος, πάντη δ' ὅ γε σήματα φαίνων

[(771 s.).

οὕτω γὰρ μογεροὶ καὶ ἀλήμονες ἄλλοθεν ἄλλοι
ζώμεν ἄνθρωποι: τὸ δὲ πᾶρ ποσὶ πάντες ἐτοῖμοι
σήματ' ἐπιγνῶναι καὶ ἐς αὐτίκα ποιήσασθαι (1101-3).

I encara en els últims versos del poema l'autor sembla insistir en la necessitat de comprovar la certesa del missatge pel major nombre possible d'indicis:

τῶν μηδὲν κατόνοσσο· καλὸν δ' ἐπι σήμασι σῆμα
σκέπτεσθαι: μᾶλλον δὲ θυεῖν εἰς ταυτὸν ἰόντων

ἐλπὼρὴ τελέθει· τριτάτῳ δέ κε θαρσύνεται (1142-4).

El primer passatge de temàtica marinera que considerem significatiu correspon als versos 37b-44:

Ἐλίκη γε μὲν ἄνδρες Ἀχαιοὶ
εἰν ἑλὶ τεκμαίρονται ἵνα χρὴ νῆας ἀγινεῖν
τῆ δ' ἄρα Φοίνικες πύσιννοι πτόωσι θάλασσαν.
ἀλλ' ἢ μὲν καθαρὴ καὶ ἐπιφράσσασθαι ἐτόιμη 40
πολλὴ φαινόμενη Ἐλίκη πρώτης ἀπὸ νυκτός·
ἢ δ' ἐτέρη ὀλίγη μὲν, ἀτὰρ ναύτησιν ἀρείων·
μειοτέρη γὰρ πᾶσα περιστρέφεται στροφάλιγγι·
τῆ καὶ Σιδόνιοι ἰθύντατα ναυτίλλονται.

El guiatge de grecs i fenicis, respectivament, per l'Ossa major i la menor era un tòpic; apareix també en Cal·límac:

ἔπλευσεν ἔς Μίλητον ἦν γὰρ ἡ νίκη
θάλατος, ὅς τ' ἦν ἄλλα δεξιὸς γνώμην
καὶ τῆς Ἀμάτης ἐλέγχετο σταθμῆσθαι

τοὺς ἀστερίσκους, ἢ πλέουσι Φοίνικες⁵⁰⁷.

i també en Ovidi:

nec sequor aut Helicen aut qua Tyros
[utitur Arcton⁵⁰⁸.

En termes de navegació, és clar que el significat d'aquestes consideracions era que els fenicis eren navegants més hàbils. Però tot plegat es deixa entendre també en ciau poètica, si acceptem que "mariners" (ναῦτροιν) i "navegar" (ναυτίλλονται) designen els poetes i la poesia; i, d'altra banda, ja hem vist que també els mots στροφέλιγγι i -στρόφεται es poden considerar afins a la terminologia poètica. El joc de paraules etimològic (Ἑλίκη... Ἀχειοί - ἐλίκωπος Ἀχειοί), que consideràvem més amunt sembla el punt de partida per a aquesta interpretació: és fàcil veure aquí una al·lusió a la poesia homèrica, per la mateixa dicció formular i per l'evocació d'Ulisses. Ara bé, cap tret negatiu no és associat a aquesta poesia, ans al contrari, καθαρὴ és precisament un terme positiu en la poètica cal·límaques. Però la contraposició amb la navegació dels fenicis no ofereix cap dubte: aquesta última representa una poesia millor (ναῦτροιν ἀρτίων). La virtut d'aquesta segona navegació, que es guia per una constel·lació d'òrbita més curta, sembla, per tant, que correspon a la

507. Fr. 191 Pf., vv. 52-55.

508. Her. XVIII 149.

•

caracterització d'una poesia de dimensions reduïdes. De manera que en aquest passatge sembla formular-se la mateixa qüestió que trobem també en Cal·límac a propòsit de la poesia homèrica: sense deixar de reconèixer el valor d'aquella, es propugna un tipus de poesia diferent, que fa de la brevetat una de les seves màximes.

• • •

També algunes consideracions que apareixen en un dels passatges evocadors --segons hem vist-- de les navegacions d'Ulisses poden ser interpretades com referides a l'activitat poètica

ἀλλ' ἄρα καὶ περὶ κείνο Θυτήριον ἄρχαίη Νύξ,
ἀνθρώπων κλαίουσα πόνον, χρωῶνος ἕθηκεν
εἰναλίου μέγα σῆμα· κεδαιόμεναι γὰρ ἐκείνη 410
νῆες ἀπὸ φρονός εἰσι· τὰ δ' ἄλλοθεν ἄλλα κ' ἐφαύσκει
σῆματ', ἐποικτείρουσα πολυρροθίους ἀνθρώπους.
τῷ μὴ μοι κιλᾶγει νεφέων εἰλυμένη ἄλλῃ
εὖχτο μεσσόθι κείνο φανήμεναι οὐρανῷ ἄστρον,
αὐτὸ μὲν ἀνέφελόν τε καὶ ἀγλαόν, ὕψι δὲ μέλλον 415
κυμαίνοντι νέφει πεπισμένον, οἷά τε πολλὰ
θλίβειτ' ἀναστέλλοντος ὀπωρινοῦ ἀνέμοιο.
πολλάκι γὰρ καὶ τοῦτο νότῳ ἔπι σῆμα τίυσκε
νύξ· ἡ γὰρ μογροῖσι χαριζομένη νεύτρην.
οἱ δ' εἰ μὲν κε πίθωνται ἐναίσιμα σημαίνουσαι, 420
αἴψα δὲ κοῦφέ τε πάντε καὶ ἄρτια ποιήσονται.

εὐτίκ' ἐλαφρότερος πέλται πόνος· εἰ δέ κε νηὶ
 ὑπόθεν ἐμπλήρη δεινὴ ἐνέμοιο θύελλα
 εὖτως ἀπρόφατος, τὰ δὲ λαίψα πάντα ταραξή,
 ἄλλοτε μὲν καὶ πάμπαν ὑπόβρυχα νευτίλλονται, 425
 ἄλλοτε δ', αἶ κε Διὸς παρανισσομένοιο τύχῳιν
 εὐχόμενοι, βορέϊ δὲ κέρ' ἀστράψῃ ἐνέμοιο,
 πολλὰ μάλ' ὀτλήσαντες ὄμως πάλιν ἐστέψαντο
 ἀλλήλους ἐπὶ νηϊ. Νότον δ' ἐπὶ σήματι τούτῳ
 δαΐδει, μέχρι βορῆος ἀπαστράψαντος ἴδηαι. 430

El passatge es revela, ara, doblement significatiu, puix que conté, d'una banda, la caracterització de la Nit que més amunt hem posat en contacte amb l'acte d'escriure i, d'altra banda, les referències marineres es poden interpretar com al·lusives a la poesia. Però alhora aquestes imatges es confonen entre elles i perden llurs contorns: la Nit que protegeix els navegants és també el treball nocturn que simbolitza la poesia. L'ἀγρυπνία que caracteritza la navegació d'Ulisses i la poesia de Callímac o d'Arat.

És en aquest sentit, per tant, que cal interpretar els consells que la Nit ofereix als navegants. El naufragi i la manera d'evitar-lo esdevenen imatges prou clares també per al poeta. I el terme ποιήσασθαι (421) sembla subratllar, com en altres llocs (380, 777, 1103), l'oculta referència a la poesia.

Vet aquí, doncs, que el consell d'al·leugerir i endreçar la nau (κοῦφέ τε πέντε καὶ ἄρτια ποιήσονται) no solament es deixa entendre també en al·lusió a l'activitat poètica, sinó que, a més, les nocions de lleugeresa i proporció s'adiuen

perfectament amb l'ideal poètic hel·lenístic.

* * *

També en el següent passatge (728-731), que correspon als últims versos de la secció de les sortides i postes conjuntes, trobem plegades la nit i la navegació:

ἤδη καὶ Ποταμοῦ πρώτην ἀλὸς ἐξανούσεν
καμπὴν ἐν καθαρῷ κλέγαι σκέψαιτό κε ναύτης,
αὐτὸν ἐπ' Ὀρίωνα μένων, εἴ οἱ ποθι σῆμα
ἦ νυκτὸς μέτρων ἢ πλόου ἀγγείλειεν.

Naturalment, el navegant que observa els moviments d'O ó ens recordarà Ulisses a bord del rai⁵⁰⁹, i, així, la determinació, mitjançant l'observació astronòmica, del temps o de la distància recorreguts en la nit es pot entendre com al·lusió a l'activitat poètica. També el terme μέτρων, que es pot posar en relació amb μέτρα κελύθου⁵¹⁰ o amb μέτρα θαλάσσης⁵¹¹, sembla participar d'aquesta ambigüitat.

* * *

La secció següent, que està dedicada als signes del

509. *Od.* V 272.

510. *Od.* IV 389.

511. *Hes. Op.* 646.

bon i el mal temps, comença amb uns versos dirigits així mateix als navegants (758-766):

τῷ κίνων κερύνησο. μέλοι δέ τοι, εἴ ποτε νηὶ
πιστεύεις, εὐρεῖν ὅσα που κερημένα κεῖται
σήματα χειμερίοις ἀνέμοις ἢ λαίλαπι πόντου. 760
μόχθος μὲν τ' ὀλίγος, τὸ δὲ μυρίον αὐτίκ' ὄνειρα
γίνετ' ἐπιφροσύνης αἰεὶ κερυλαγμένῳ ἀνδρὶ.
αὐτὸς μὲν τὰ πρῶτα σωώτερος, εὖ δὲ καὶ ἄλλον
κερσιπῶν ὤνησεν, ὅτ' ἐγγύθεν ἔρορε κερών.
πολλάκι γὰρ καὶ τίς κε γαληναίῃ ὑπὸ νυκτὶ 765
νῆα κεριστέλλοι κερφοβημένος ἦρι θαλάσσης·

Cal, doncs, que el mariner extremi les precaucions, fixant-se en tots el senyals que es diran a continuació. Cal que el poeta, si no vol naufragar amb la seva obra, estigui atent; car allò que sembla bé a la nit --en el moment de l'activitat poètica-- pot revelar els seus defectes en sortir a la llum.

• • •

Hem deixat per al final, encara, un altre passatge que considerem especialment significatiu i també d'una peculiar bellesa (294b-299):

ἀλλὰ καὶ ἔμπης
ἦδη πάντ' ἐνιαυτὸν ὑπὸ στέρῃσι θάλασσα
κερφόρσι· ἔκκλοι δὲ κολυμβίσι κερθούσι

πολλέκις ἐκ νηῶν πλέγος περιπετείνοντες
ἤμισθ', ἐπ' αἰγιαλούς τετραμένον· οἱ δ' ἔτι πόρρω
κλύζονται· ὀλίγον δὲ διὰ ζύλον αἶδ' ἐρύκει.

Es tracta d'una represa del tòpic de la navegació com a activitat vinculada a la decadència de la raça humana, formulat ja anteriorment, en el cèlebre episodi de la Verge, de clares ressonàncies hesiòdiques⁵¹². També des de la perspectiva simbòlica amb què interpretem el poema, ambdós passatges es complementen i s'il·luminen recíprocament. Vet aquí, primer, doncs, l'episodi de la Verge (96-136):

ἀμφοτέροισι δὲ ποσσὶν ὑπο σκέπτοιο Βοώτεω
Παρθένον, ἧ ῥ' ἐν χειρὶ φέρει Στάχυν αἰγλήεντα.
εἴτ' οὖν Ἀστραίου κείνη γένος, ὃν ῥά τέ φασιν
ἄστροων ἀρχαῖοι πατέρ' ἔμμεναι, εἴτε τευ ἄλλου,
εὐκηλος φορέοιτο. λόγος γε μὲν ἐντρέχει ἄλλος 100
ἀνθρώποις, ὡς δῆθεν ἐπιχθονίη πάρος ἦεν,
ἦρχετο δ' ἀνθρώπων κατεναντίη, οὐδέ ποτ' ἀνδρῶν
οὐδέ ποτ' ἀρχαίων ἠνήνατο φύλα γυναικῶν,
ἀλλ' ἀναμιῆ ἐκάθητο καὶ ἀθανάτη περ εὐῶσα.
καί ε' Δίκην καλέσσκον· ἀγχιρομένη δὲ γέροντας 105

512. L'episodi de Dike ha estat objecte predilecte dels comentaristes; vegi's, sobretot, U. v. Wilamowitz, Hellenistische Dichtung, Berlin 1924, vol. II, pp. 265-270; F. Solmsen, loc. cit.; W. Ludwig, loc. cit. pp. 440-442; P. A. Johnston, Vergil's Agricultural Golden Age. A Study of the Georgica, Leiden 1980, pp. 22-28; L. Landolfi, «Cicerone, Arato e il mito delle età», QUCC XXXIV 1990, 87-98, etc.

ἢε που εἰν ἀγορῆ ἢ εὐρυχόρῳ ἐν ἀγυῆ,
 δημοτέρας ἦειδεν ἐπισπέρχουσα θέμιστας.
 οὐκω λκυγαλέου τότε νείκος ἠπίσταντο,
 οὐδέ διακρίσιος περιμεμφός, οὐδέ κυδομοῦ·
 αὐτως δ' ἔζων· χαλκῆ δ' ἐπέκτιτο θάλασσα, 110
καὶ βίον οὐκω νῆες ἀπόπροθεν ἠγίνεσκον,
 ἀλλὰ βόςς καὶ ἄροτρα καὶ αὐτὴ πότνια λαῶν
 μυρία πάντα παρεῖχε Δίκη, δώτιρα δικαίων.
 τόφρ' ἦν ὄφρ' ἔτι γαῖα γένος χρύσειον ἔφραθεν.
 ἀργυρέῳ δ' ὀλίγη τε καὶ οὐκέτι πέμπαν εἰοίμη 115
 ὠμίλει, ποθέουσα παλαιῶν ἦσα λαῶν.
 ἀλλ' ἔμπης ἔτι κεῖνο κατ' ἀργύρεον γένος ἦεν·
 ἦρχτο δ' ἐξ ὀρέων ὑποδείκλος ἠχπέντων
 μουνάξ, οὐδέ τῳ ἐπεμίσγητο μελιχίοισιν
 ἀλλ' ὅπυτ' ἀνθρώπων μεγάλας πλήσαιτο κολώνας, 120
 ἠκίλει δὴ ἔπειτα καθαπτομένη κακότητος,
 οὐδ' ἔτ' ἔφη εἰσωπὸς ἐλύσεσθαι, ἀλέουσιν.
 «οἶην χρύσειοι πατέρες γενεὴν ἐλίποντο
 χειροτέρεν· ὑμεῖς δὲ κακώτερα τέκνα τεκείθε.
 καὶ δὴ που πόλεμοι, καὶ δὴ καὶ ἀνάροισιν αἶμα 125
 ἔσσοται ἀνθρώποισι, κακῶ δ' ἐπικρίσεται ἄλγος»·
 ὧς εἰποῦσ' ὀρέων ἐπαιείτο, τοὺς δ' ἄρα λαοὺς
 εἰς αὐτὴν ἔτι πάντας ἐλίμπανε πεπταίνοντας.
 ἀλλ' ὅτε δὴ κακείνοι ἐτέθνασαν, οἱ δ' ἐγένοντο,
 χαλκείη γενεὴ προτέρων ὀσώτεροι ἄνδρες, 130
 οἱ πρῶτοι κακοεργὸν ἐχαλκύσαντο μάχαιραν
 εἰνοδίην, πρῶτοι δὲ βοῶν ἐπάσαντ' ἀροτήρων.
 καὶ τότε μισήσασα Δίκη κείνων γένοι, ἄνδρῶν

ἔπειθ' ὑπουρανίη, ταύτην δ' ἄρα νόσσητο χώρην,
 ἤξι περ ἐννυχίη ἔτι φαίνεται ἀνθρώποισι 135
 Παρθένος ἑγγύς ἐοῦσα πολυσκέπτοιο Βούτω.

Un detall que sembla haver passat desapercebut als comentaristes és que a la progressiva decadència de la humanitat correspon un progressiu allunyament per part de Dike, així com també un progressiu enfosquiment en el moment de les seves aparicions. Efectivament, a l'edat d'or la Verge comparteix amb els homes la ciutat⁵¹³. En l'estadi següent, en canvi, ja s'ha retirat a les muntanyes (ἐξ ὀρέων ἠχηέντων, μεγάλαις κολώναις); i per últim, a l'edat de bronze, s'ha refugiat definitivament en el cel (ὑπουρανίη). I, d'altra banda, en el primer estadi, la franquesa del tracte sembla implicar clarament que l'encontre amb els homes es produeix sempre a plena llum del dia (κατεναντίη); a l'edat d'argent, en canvi, tan sols amb la llum esmorteïda del captard la Verge es deixa veure (ὑποδείκλος); i a partir de l'edat de bronze, finalment, tan sols és visible de nit (ἐννυχίη).

Des del punt de vista de la coherència narrativa del poema, aquest progressiu allunyament correspon, òbviament, a

513. La distribució de l'espai representada per τὴν ἀγορὴν ἢ τὴν κούρην ἐν ἀγῶνι (v. 106) apareix també en el proemi: κῆσαι μὲν ἀγῶνι, / κῆσαι δ' ἀνθρώπων ἀγορῇ (v. 2 s.). Sobre el sentit de ἀγῶνι, terme poètic "marcat" per significar "carrer d'una vila", vegeu A. Christol, «"Ἀγῶνι: Etude synchronique et diachronique d'un champ sémantique», *RPh* LIII 1979, 56-79. Les notes sobre els versos 2 s. que figuren en l'edició de J. Martin han estat corregides per J. Defradas en la ressenya de la mateixa a *REG* LXX 1957, p. 277.

la catasterització del personatge mitològic, que és, al seu torn, com ja observava Wilamowitz⁵¹⁴, una transferència del motiu hesiòdic d'Aidos i Nèmesis abandonant els homes en direcció a l'Olimp⁵¹⁵. L'originalitat d'Arat, d'altra banda, consisteix en fer correspondre a cadascuna de les edats una fase del gradual allunyament de Dike.

Ara bé, alguns detalls de la caracterització de la Verge ens revelaran la naturalesa simbòlica que s'oculta també sota aquesta figura. I és que, efectivament, no hi ha dubte que el que sortia de la seva boca a l'edat d'or era la poesia, puix que se'ns diu clarament que no parlava, sinó que cantava (ἤϊδεν), i, d'altra banda, per la dolçor de les seves paraules (μελιχίοισιν), queda vinculada a les Muses al·ludides en el proemi (v. 17: μελίχαι μάλα πᾶσαι) i a la poesia de què la mel és símbol⁵¹⁶.

Però, a més, mitjançant l'adjectiu ἐννυζίν, que es refereix, com acabem de veure, a la constel·lació, -ón evocades amb tota claredat les Muses, tal i com són descrites en el proemi de la Teogonia:

ἔνθεν ἀπορνούμεναι, κεκαλυμμένοι ἥρι πολλῶ,
ἐννύχαι στείχον περικαλλέα ὄσσαν ἰεῖσαι⁵¹⁷

A través d'una transposició de significats

514. *Op. cit.*, p. 265.

515. *Op.* 197 ss.

516. Vegi's, més amunt, p. 42 ss., el que hem dit a propòsit del μελιχρότατον de l'epigrama de Cal·límac.

517. *Theog.* 9 s.

típicament crates, el poeta suggereix, doncs, el caràcter simbòlic, relatiu a la poesia, que cal veure en la figura de Dike.

Dike, que és qui proporcionava totes les coses als humans, és també la font generosa d'on brollava el do diví de la poesia, de la qual, en aquella afortunada edat d'or, tothom podia gaudir sense esforç. Així la progressiva decadència humana, que obliga a la Verge a allunyar-se cada vegada més, simbolitza també la pèrdua de la poesia, i l'edat d'or representa també l'enyorança de la poesia perduda.

D'aquesta manera es podrà acabar de comprendre el sentit dels últims versos del passatge de la Verge: ara els homes només podem veure la seva imatge inscrita en el cel nocturn. És a dir, la poesia, el cant pur que antany s'havia manifestat espontàniament entre els homes, ara ja només és possible com a resultat d'un treball extraordinari de lectura i d'escriptura laboriosa, representat simbòlicament per la vetlla nocturna (ἀγρυπνία) del poeta.

Així doncs, la imatge de la poesia elaborada queda integrada també en el to general hesiòdic de tot el poema, ja que és en els Treballs precisament on queda consagrada la idea del treball com a conseqüència de la degeneració de la humanitat.

I, d'altra banda, la navegació, com s'observa en el poema hesiòdic com a forma extrema de treball, resulta una imatge especialment adient per a representar la poesia docta.

Tornem, doncs, al primer dels passatges que citàvem, no sense observar, però, una coincidència que pot resultar significativa:

εἰς αὐτὴν ἔτι πάντας ἐλίμπανε (scil. Δίκη)
[παπταίνοντας (128)].

πολλάκις ἐκ νηῶν πέλαιγος περιπαταίνοντας
ἦμεθα (297 s.).

Es diria, efectivament, que no és casual que el poeta usi el mateix verb tant per descriure l'esguard de desemparança dels homes abandonats per Dike, com la mirada d'espant contingut que eis navegants llancen entorn des del vaixell.

Així doncs, mentre en l'episodi de la Verge es fa referència a la navegació des de l'edat d'or, des de la perspectiva de la humanitat encara no necessitada d'aquesta activitat⁵¹⁸, en els versos 294b-299, en canvi, es descriu la dura dependència que

518. Entre els poetes que han cultivat el tòpic de la navegació considerada com un mal, Antífil de Bizanci ofereix en aquest epigrama (A.P. IX 29), a propòsit de l'edat d'or, algunes imatges que poden resultar interessants de comparar amb els versos que ara llegim:

τόλμα, νεῶν ἀρχηγέ, σὺ γὰρ δρόμον πῦρρο πόντου
καὶ ψυχὰς ἀνδρῶν κέρδουσιν ἡρέθισας,
οἶον ἐτεκτῆνω δόλιον εὐλον, οἶον ἔνδικας
ἀνθρώποις θανάτῳ κέρδος ἐλεγχόμενον.
ἦν ὄντως μερόπων τροίσσεν γένος οἷς ἀπὸ χόρου
τηλόθεν, ὡς Ἀΐδης, πόντος ἀπεθλέπετο.

els homes tenen respecte de les naus:

ἀλλὰ καὶ ἔμπης
ἤδη πέντ' ἐνικαυτὸν ὑπὸ στέρροισι θάλασσα
πορφύραι· ἴκτελοι δὲ κολυμβίσιον αἰθίρησιν
πολλάκις ἐκ νηῶν πέλαγος περιπαπαίνοντες
ἦμεθ', ἐπ' αἰγιαλοὺς τετραμμένοι· οἱ δ' ἔτι πόρῳ
κλύζονται· ὀλίγον δὲ διὰ ξύλον ἄϊδ' ἐρύκκι⁵¹⁹.

La navegació, doncs, d'una banda, mitjançant la imatge d'Ulisses, pot representar la grandesa de l'activitat poètica; però en aquest passatge es fa palesa, sobretot, l'extremada fragilitat de la poesia i la temerària confiança dels poetes.

També en això el fr. 10 de Filetas il·luminarà de forma decisiva el nostre text, car mentre en l'apartat anterior d'aquest capítol resultava un antecedent revelador de la nau com a metàfora de la poesia, ara ens ajuda a interpretar, a més, l'expressió final del passatge arateu. I és que, efectivament, en els versos de Filetas, tal com observa Garriga⁵²⁰, el vern que sentim parlar (κλήρον) representa les tauletes que hom usava per escriure, és a dir, és la imatge de la poesia mateixa.

Podem recordar, ara, que, en comentar els testimonis poètics sobre Arat, hem observat amb quina

519. Juvenal (XIV 289) es fa ressò d'aquesta expressió: at tabula distinguitur unda. Vegi's D. A. Kidd, «The Fame of Aratus», AUMLA XV 1961, p. 13 s.

520. Loc. cit., p. 82.

frequència hem recorria precisament a la imatge del suport físic del poema per representar la poesia mateixa (Callímac, Cinna, Virgili). En aquests versos d'Arat, la minça fusta (ὀλίγον ξύλον)⁵²¹ amb què els navegants recorren el mar arriscant llurs vides representa també, per al·lusió a les tauletes d'escriure, la poesia.

Tal com ha estat observat des de la mateixa Antiguitat, el vers 299 s'inspira en Il. XV 628: τυτθὸν γὰρ ὑπὲρ θανάτοιο φέρονται, que forma part d'una llarga comparació: els aqueus resisteixen precàriament l'embestida dels troians, com els mariners l'embat de la tempesta. Però ens agradaria aportar també --per la semblança amb el lloc arateu-- un expressiu passatge d'Esquil, en el qual la imatge de la ciutat assetjada es combina amb la de la nau sotragada furiosament per les onades:

κακῶν δ' ὥσπερ θάλασσα κῦμ' ἄγει,
 τὸ μὲν πίπνον, ἄλλο δ' ἀείρει
 τρίχαλον, ὃ καὶ περὶ πρύμναν πόλεως καχλά' ..
μετατὸ δ' ἄλκον ὀδ' ὀλίγω (c. 14. & ὀλίγου)
τίειναι πύργος ἐν κύρτι⁵²².

Vet aquí, per tant, com a culminació de la

521. A propòsit del sentit de ὀλίγος = μικρός, *παλινα*, vegeu's G. Giangrande, «Trois épigrammes de l'Anthologie», *REG LXXXI* 1968, p. 63, n. 2.

522. *Æsch. Sept.* 758-762.

metàfora de la navegació, en una imatge de gran bellesa, la reflexió de l'autor dels Fenòmens sobre la condició del poeta. La poesia, esforçada labor que l'autor confia temeràriament a la salvaguarda de l'escriptura, és l'únic mitjà de què aquest disposa per a preservar el seu nom de l'oblit.

També Horaci, en el seu testament poètic, fa de la fusta --polida fusta de xiprer per estojar el rotlle-- el signe de la més preuada poesia:

carmina fingi
posse linenda cedro et leui seruanda cupresso⁵²³.

Però és Ovidi, novament, qui ofereix, malgrat la diferència de to, la imatge mes afí que hem trobat a la del ὀλίγον ξύλον arateu:

uerba uadum temptent abiegnis scripta tabellis⁵²⁴.

523. Ars poetica 331 s.

524. Ars amatoria III 469.

5. EL PROGRAMA POETIC

5.1 Caracterització general

Al costat de les imatges d'Ulisses i de Dike, reveladores, com hem vist, de la veritable naturalesa de les referències al·lusives del poema, hi ha encara un passatge que mostra, potser fins i tot de manera més transparent, que l'assumpte de l'obra és la poesia, o, més precisament, una exposició dels principis que han de regir la poesia. Es tracta de l'episodi dedicat a la constel·lació del Cavall (205-224):

ἀλλ' ἄρα οἱ καὶ κρατὶ πέλωρ ἐπελήλαται Ἴππος 205
ἀστέρι νειαίρη· ξυγὸς δ' ἐπιλάμπεται ἀστήρ
τοῦ μὲν ἐπ' ὀμφαλίῳ, τῆς δ' ἔσχατόωντι καρῆνῳ.
οἱ δ' ἄρ' ἔτι τρεῖς ἄλλοι ἐπὶ πλευράς τε καὶ ὤμους
Ἴππου δεικανόωσι διασταθὸν Ἴσα πέλωρα,
καλοὶ καὶ μεγάλοι· κεφαλὴ δέ οἱ οὐδὲν ὁμοίη, 210
οὐδ' αὐχὴν δολιχὸς περ ἑὼν· ἀτὰρ ἔσχατος ἀστήρ
αἰθομένης γένυος καὶ κεν προτέροις ἐρίσειεν
τέτρωσιν, οἳ μιν ἔχουσι περίσκεπτοι μάλ' ἐόντες.
οὐδ' ὄγχε τετράπους ἐστίν· ἐπ' ἠελίοιο γὰρ ἄκρου
μεσοῦθεν ἡμιτελής περιτέλλεται ἱερὸς Ἴππος. 215
κεῖνον δὲ καὶ φασὶ καθ' ὑψηλοῦ Ἑλικῶνος

καλὸν ὕδωρ ἀγαγεῖν εὐάλδος Ἴππουκρήνης.
 οὐ γάρ πο' Ἐλικῶν ἄκρος κατελείβεται πηγαῖς·
 ἀλλ' Ἴππος μιν ἔτυψε· τὸ δ' ἀθρόον αὐτόθεν ὕδωρ
 ἐτέχυτο πληγῇ προτέρου ποδός· οἱ δὲ νομῆες 220
πρῶτοι κείνο ποτὸν διεφήμισαν Ἴππουκρήνην.
 ἀλλὰ τὸ μὲν πέτρης ἀπολείβεται, οὐδέ τοι αὐτὸ
Θροσκίων ἀνδρῶν ἐκὰς ὄψεται· αὐτὰρ ὄγ' Ἴππος
 ἐν Διὸς εἰλεῖται, καί τοι πάρα ἐήσασθαι.

Manifestament, la digressió mítica que ocupa els últims sis versos és una evocació del proemi de la Teogonia hesiòdica:

Μουσάων Ἐλικωνιάδων ἀρχώμεθ' ἀείδειν,
 αἷ θ' Ἐλικῶνος ἔχουσιν ὄρος μέγα τε λάθεόν τε
 καί τε περὶ κρήνην ἰσχυρὰ πόσσ' ἀπαλοῖσιν
 ὄρχυνται καὶ βωμὸν ἐρισθενέος Κρονίωνος·
 καί τε λοσσάμεναι τέρενα χροῖα Περμεσσοῖο
 ἢ Ἴππου κρήνης ἢ Ὀλυμπεῖο λαθεῖο
ἀκροτάτῳ Ἐλικῶνι χοροὺς ἐνεποιήσαντο
 καλοὺς ἱμερόντας, ἐπερώσαντες δὲ ποσσίν⁵²⁵.

Així doncs, els noms de l'Helicó i de la Font del Cavall traslladen el lector a l'àmbit sagrat de les Muses. L'epítet ὑψηλοῦ, a més, tal vegada, no és únicament una reminiscència de l'ἀκροτάτῳ hesiòdic, sinó una al·lusió a la superba inflorescència de

525. Th. 1-8.

l'Helicó en ocasió de la contesa poètica de les Muses. Més clarament, cal interpretar vouḥcs com referit a Hesíode ('Hsíodov...πομαίνοντα⁵²⁶): és ell, en efecte, el primer a cantar la Font del Cavall. Per tant, el context temàtic que configuren aquestes evocacions és la inspiració poètica.

A la vegada, però, el poeta suggereix subtilment la identificació del cavall autor de la font amb Pegàs, mitjançant el joc de paraules etimològic implícit en el terme πηγαῖς ⁵²⁷, i, especialment, també amb l'evocació del passatge de la Teogonia dedicat al naixement de Pegàs:

τῆς ὅτε δὴ Περσεύς κεφαλὴν ἀπεδαιροτόμησεν,
 ἐξέθορε Χρυσάωρ τε μέγας καὶ Πήγασος ἵππος·
 τῷ μὲν ἐπάνυμον ἦν ὅτ' ἄρ' Ὀκεανοῦ παρὰ πηγὰς
 γένθ', ὃ δ' ἄορ χρύσειον ἔχει μετὰ χειρὶ φίλων.
 καὶ μὲν ἀποπτάμνος προλιπὼν χθόνα, μητέρα μῆλων,
 ἵκετ' ἐς ἀθανάτους, Ζηνὸς δ' ἐν δώμασι ναίει
 βροντὴν τε στεροπὴν τε φέρων Διὶ μητιόεντι⁵²⁸.

Pegàs és, en el poema hesiòdic, el cavall que està al servei de Zeus, en la morada del qual habita. Ara és el primer a voler que aquest cavall sigui també l'autor de la font de les

526. Th. 22 s.

527. Subsidiari, com veurem tot seguit, del que fa Hesíode, però a la vegada també diferent d'aquest. D'altra banda, potser també calgui considerar des del punt de vista etiològic el terme πηγαῖς.

528. Th. 280-286.

Muses: i la seva figura, efectivament, és visible en l'estatge de Zeus, el firmament. Però a l'explicació del nom de Pegàs que dona Hesíode Arat replica amb la seva particular etiologia, el sentit de la qual es veurà una mica més endavant.

L'Helicó, la Font del Cavall --que ben aviat seria ja, sens dubte, la Font de Pegàs-- havien d'esdevenir, com sabem, metàfores extraordinàriament fèrtils per significar la inspiració poètica. Així és com Cal·límac evoca la iniciació poètica d'Hesíode en dos cèlebres passatges dels Ætia:

πομένι μῆλα νέμονι παρ' ἵχνιον ὄξος ἵππου

Ἴοιόδῳ Μουσέων ἐσμὸς ὄτ' ἠντίασεν...⁵²⁹

• • •

πάντ' ἀγαθὴν καὶ πάντα τριχοφόρον εἶπεν |

κείν... τῷ Μοῦσαι πολλὰ νέμονι βοτὰ

σὺν μύθους ἐβάλοντο παρ' ἵχνιον ὄξος ἵππου⁵³⁰.

També és en la Font del Cavall on situa Cal·límac l'episodi de l'encegament de Tirèsias:

δὴ ποκα γὰρ πέπλων λυσαμένα πρόνας

ἵππῳ ἐπὶ κρᾶνι Ἐλικωνίδι καλὰ ῥοοίσφ

529. Fr. 2 Pf. v. 1 s.

530. Fr. 112 Pf. vv. 4-6.

λῶντο· μσομβρινὰ δ' εἴχ' ὄρος ἑσυχία⁵³¹.

Però cal tenir present també que la quietud meridiana que regna en el sagrat indret anuncia així mateix la inspiració profètica de què serà objecte Tirèsius.

El mateix lloc i la mateixa hora apareixen en el següent epigrama d'Asclepiades (o Arquies), a propòsit de la inspiració poètica d'Hesíode; però sembla que l'autor vulgui destacar que precisament en aquesta ocasió la mirada és invertida, que no parteix del mortal, sinó de les divinitats:

αὐταὶ ποιμαίνοντα μσομβρινὰ μῆλά σε Μοῦσαι
ἔδρακον ἐν κραναοῖς οὖρεσιν, Ἴσίοδος·
καὶ σοὶ καλλιπέτηλον φέρουσάμεναι περὶ φ κῆσαι
ῶρεξαν δάφνης ἱερὸν ἀκρομόνα,
δῶκαν δὲ κρήνης Ἐλικωνίδος ἔνθεον ὕδωρ
τὸ κτανοῦ πάλου πρόσθεν ἔκοθεν ὄνου,
οὐδ' οὐ κορροσάμενος μακάρων γένος ἔργα τε μολπαῖς
καὶ γένος ἀρχαίων ἔγραφες ἡμιθέων⁵³².

Com Cal·límac, també Properci recorre a la ficció del romni vora les fonts de l'Helicó per descriure la seva inspiració poètica:

531. In Lau. Pall. 70-72.

532. A.P. IX 64.

uisus eram molli recubans Heliconis in umbra,
Bellerophontei qua fluit umor equi,
reges, Alba, tuos et regum facta tuorum,
tantum operis, neruis hiscere posse meis;
paruaque tam magnis admoram fontibus ora,
unde pater sitiens Ennius ante bibit⁵³³.

I també Ovidi recorda l'esmentada font, a propòsit de la visita d'Atenea a l'Helicó:

fama noui fontis nostras peruenit ad aures,
dura Medusæi quem præpetis ungula rupit⁵³⁴.

així com també en demanar el poeta a les Muses la raó del nom del mes de maig:

dicite quæ fontes aganippidos Hippocrenes
grata Medusæi signa tenetis equi⁵³⁵.

Des de la imatge hesiòdica del bany de les Muses, el motiu de la font adquireix al llarg del temps tons diversos, però l'essencial és sempre la presència de l'aigua, símbol de la inspiració poètica. També en el passatge arateu l'aigua ocupa un lloc molt important, i aquest és el primer indicatiu de que la

533. III 3, 1-6. Vegi's M. Lenchantin, «Callimaco, l'acqua filetea e Properzio III 3» *RFIC* LXIII 1963, 168-179.

534. *Metam.* V 256 s.

535. *Easti* V 7 s.

digressió mítica no és precisament gratuïta. La descripció de la deu de la font pot evocar el passatge hesiòdic de l'aigua de l'Estix:

Ζεὺς δέ τε Ἴριον ἔπειθε θεῶν μέγαν ὄρκον ἐνείκαι
τηλόθεν ἐν χρυσῇ προχόῳ πολυώνυμον ὕδωρ
ψυχρόν, ὃ τ' ἐκ πέτρης καταλείβεται ἡλιβάτοιο
ὑψηλῆς⁵³⁶.

Però la insistència en precisar la manera de rajar (καταλείβεται, ἀπολείβεται) evoca especialment la imatge de la poesia que Cal·límac presenta, per boca del mateix Apol·lo, al final del seu himne al déu:

Ἄσσυροὶ ποταμοῖο μέγας ῥόος, ἀλλὰ τὰ πολλὰ
λύματα γῆς καὶ πολλὸν ἐφ' ὕδατι συρφετὸν ἔλκει.
Δηρὶ δ' οὐκ ἀπὸ παντὸς ὕδωρ φορέουσι μέλισσαι,
ἀλλ' ἦτις καθαρὴ τε καὶ ἀχράαντος ἀνέρπει
πίδακος ἐξ ἰσρῆς ὀλίγη λιβάς ἄκρον ἄωτον⁵³⁷.

Sembla, per tant, que Arat comparteix la imatge cal·limaques de la poesia com a aigua puríssima que degota lentament. D'altra banda, tal vegada podria recolzar la idea d'una certa dependència la semblança entre el vers 215:

536. *Ih.* 784-786.

537. *Ih. Apoll.* 108-112.

οὐ γάρ πω Ἑλικῶν ἄκρος κατακίβητο πηγαῖς.

i el vers 88 de l'himne:

οἱ δ' οὐκ πηγαῖ Κυρῆς ἐδύναντο κλάσσαι
Δωριέας.

També, finalment, la descripció del raig que vessa
Aquari

οἷη τις τ' ὀλίγη χύσις ὕδατος⁵³⁸

pot recordar l'expressió ὀλίγη λιβάς de Cal·límac.

I precisament també des de la perspectiva de la representació de la poesia com a lent degotar d'aigua és possible interpretar ara la identificació arcaica del cavall de la font de l'Helicó amb Pegàs. El nom d'aquest queda vinculat a la font de les Muses i no a les fonts d'Oceà, com establia Hesíode, i així sembla que queda formulada la mateixa contraposició simbòlica, observada en Cal·límac, entre el mar i petit degotís.

Pensem que aquestes observacions han d'aportar més elements de judici per a interpretar l'epigrama de Cal·límac que comentem a la primera part: ara es pot veure clarament que el sentit de l'elogi es fonamenta en l'ideari poètic compartit, i que una part important d'aquest té relació amb la forma d'utilitzar el material hesiòdic.

538. Phan. 393.

Però l'episodi del Cavall dona també la mesura de la particular originalitat del poema d'Arat. Els tres últims versos, que situen una altra vegada l'emplaçament de la font i que retornen, finalment, el lector a la descripció del firmament, són, com hem vist, un eco del passatge de la Teogonia que vincula Pegàs a Zeus. Aquest vol de Pegàs, de la terra al cel, és el que Arat, en l'ambigüitat del seu llenguatge, utilitza per referir-se a la catasterització del Cavall:

αὐτὰρ ὄγ' Ἴππος
ἐν Διὸς εἰλεῖται, καὶ τοι πάρα θήσεσθαι.

Ara bé, d'altra banda, l'evocació del vol del cavall hesiòdic recorda al lector d'Arat l'escena final de l'episodi de Dike, el seu vol cap al cel abandonant els homes, i el paral·lelisme de les dues escenes reforça llur equivalència simbòlica. Però una altra observació pot ajudar a precisar encara més el sentit de l'escena final del Cavall. La font de l'Helicó, l'aigua que simbolitza la inspiració poètica que les Muses infonien, és a l'abast --diu Arat-- dels habitants de Tèspies (Θεσπείων ἀνδρῶν); però probablement no es tracta d'una referència topogràfica gratuïta, sinó que cal interpretar el

terme per la similitud amb els adjectius *θεσπιος, θεσπιοος*⁵³⁹, és a dir, "homes inspirats per la divinitat", "poetes divins", en el que seria, aleshores, una al·lusió a Hesíode, ja que --com hem vist-- és a Hesíode que es refereix clarament el terme *μουνης*. Es tractaria, doncs, com en el passatge de la Verge, d'una referència als poetes d'antany, a la mítica poesia que en altre temps brollava entre els homes. D'aquí ve la importàcia significativa de la localització del Cavall: aquest, a qui es deu la font de les Muses, l'autor d'aquella aigua inspiradora de poesia, ell mateix, en definitiva, símbol de la poesia, aquest ja només es pot veure en el firmament nocturn.

El Cavall i la Verge comparteixen, doncs, la mateixa simbologia; el record remot de llur presència entre els homes, llur ubicació en el cel i la possibilitat de ser-hi observades de nit es refereixen, tant en una figura com en l'altra, a la pèrdua de la mítica poesia primigènica i a la fatigosa labor que ara reclama tota poesia.

El Cavall, la Verge i Ulisses són representacions de la poesia; totes elles inclouen, a més, la noció essencial de la poètica definida per Arat, compartida pels altres poetes hel·lenístics i posada de relleu, com hem vist, pels testimonis poètics a propòsit dels Fenòmens: l'esforç. D'altres passatges del

539. També els escolis a aquest lloc tenen present la relació entre el nom de la ciutat i els termes referits a la inspiració divina, concretament la màntica: *Θεσπια δὲ πόλις Βοιωτίας ὑπὸ τῷ Ἐλικῶνι, ἐπὶ Θεσπίας τῆς Ἀσωποῦ, ἧ τρεῖς δωρεὰς Ἀπόλλων ἔδωκεν, ἐπώνυμον αὐτῆς πόλιν ἐπὶ γῆς, ἐν οὐρανῷ Παράνιον, ἐν τοῖς μαντείαις τὸ θεσπίειν* (Scholias..., ed. Martin, p. 184).

poema completen encara aquest aspecte.

Així, resulta suggerent considerar en conjunt els versos 268-281, que contenen la descripció de les constel·lacions de la Lira i de l'Ocell, ubicades respecte de la figura anònima i de la del Cavall:

καὶ Χέλυς ἦδ' ὀλίγη. τὴν ἄρ' ἔτι καὶ παρὰ λίκνῳ
Ἑρμείης ἐτόρησε, Λύρην δέ μιν εἶπε λέγεσθαι,
καὶ δ' ἔθετο προπάραιθεν ἀπευθέος εἰδώλοιο 270
οὐρανὸν εἰσαγαγών. τὸ δ' ἐπὶ σκελίεσσι κέτηλεν
γούνατί οἱ σκαίῳ κλάει· κεφαλὴ γὰρ μὲν ἄκρη
ἀντιπέρην Ὀρνίθος ἐλίσσεται· ἡ δὲ μεσηγὺ
ὀρνίθεος κεφαλῆς καὶ γούνατος ἐστήρικται.

ἦται γὰρ καὶ Ζηνὶ παρατρέχει αἰόλος Ὀρνίς, 275
ἄλλα μὲν ἡρώεις, τὰ δὲ οἱ ἐπι τετρήχυνται
ἀστράσιν οὔτι λίην μεγάλους, ἀτὰρ οὐ μὲν ἀφανοῦς.
αὐτὰρ ὄγ' εὐδιόωντι ποτὴν ὀρνίθι εἰκώς
οὔριος εἰς ἐτέρην φέρεται, κατὰ δεξιὰ χειρὸς
Κηφείης ταροῦτο τὰ δεξιὰ πείρατα τείνων. 280
λαίῃ δὲ πτέρυγι σκαρθμός παρακέκλιται Ἴππου.

Totes quatre figures tenen una relació especialment significativa amb la poesia; així ho hem mostrat pel que fa a la figura anònima i al Cavall; quant a les altres dues, no és difícil, així mateix, trobar-la-hi. La Lira és, naturalment, l'instrument musical per excel·lència, l'acompanyament més antic de la poesia; Arat narra en breus versos el mite de la seva invenció per Hermes, en clara evocació

del passatge corresponent de l'Himne homèric a aquest déu⁵⁴⁰. L'Ocell, com és sabut, s'identificava adés amb el cigne que hom associava a Apol·lo, adés amb la figura que havia adoptat Zeus en unir-se a Leda⁵⁴¹. Però la serenitat i placidesa (εὐδιόωντι, οὐριος) del seu vol, en la descripció que en fa Arat, semblen correspondre més aviat a la calma universal tradicionalment associada al naixement del fill de Leto; així en la bella imatge de l'himne homèric a Apol·lo:

μείθεος δὲ γὰρ ὑπένροθεν⁵⁴²,

o en el tardà pea dèlfic de Limeni:

πᾶς δὲ γάθεος πόλος οὐρανιος [ἀννέφελος ἀγλαός.]
 [ν]ηνίμους δ' ἔσχεν αἰθῆρ ἀελλῶν ταχυπετικῆς [δρο]μίους,
 λῆτε δὲ βαρυβρόμων Νηϊρέως λαμενὲς οἴδου'
 ηδὲ μέγας Ἴκεανός, ὅς περὶ [γᾶν ὑγραῖς ἀγκάλας
 (ἀμπέχει⁵⁴³.

540. Hymn. hom. IV 21-51. No serà inoportú, d'altra banda, recordar que la lira havia de tenir un paper destacat en el poema Hermes, d'Eratòstenes, on es descrivia el moviment harmònic del cosmos regit pels acords d'aquell instrument; ve J. U. Powell, Collectanea Alexandrina, Oxford 1925, 58-63.

541. Vegi's escolis ad loc., Scholias..., ed. Martin, p. 216.

542. Hymn. hom. II 118.

543. Versos 6-10, ed. Powell, Collect. Alex., p. 149.

Els cignes que assisteixen al naixement d'Apol·lo en l'himne A Delos de Cal·límac tenen relació, a més, amb la lira:

κύκνοι δὲ φθεοῦ μέλποντες ἀοιδοίφ
Μηρόνιον Πακτωλὸν ἐκυκλώσαντο λιπόντες
ἐβδομάκις περὶ Δῆλον, ἐπήρισαν δὲ λοχείη
Μουσάων ὄρνιθες, ἀοιδότατοι περτεηνῶν
(ἔνθεν ὁ παῖς τοσσάσδε λύρη ἐνδύησατο χορδὰς
ὑπερρον, ὅσακι κύκνοι ἐπ' ὠρίνισσιν ἄρισαν)⁵⁴⁴.

Així doncs, la seqüència constituïda per aquestes figures, i especialment la descripció de la posició central de la Lira, entre el Cavall i l'Ocell, d'una banda, i l'Agonollat, de l'altra, semblen suggerir novament que el do diví de la poesia és el resultat del treball incensable del poeta.

També la indicació que cal refiar-se especialment dels signes nocturns

ἐσπερίοις καὶ μᾶλλον ἐπίτροπε σήμασι τούτοις

544. In Del. 249-254.

ἔσπερόθεν γὰρ οὐὼς σημαίνεται ἐμμενὲς αἰεὶ⁵⁴⁵

sembla dita, després dels altres precedents, i propòsit de l'activitat poètica.

La secció final del poema, dedicada als signes del temps, ofereix algunes agrupacions de senyals que semblen, així mateix, suggerir la imatge del poeta que treballa de nits.

καὶ φλόγες ἡσυχίαι λύχνων καὶ νυκτερὴ γλαυῆ
ἡσυχον ἀείδουσα μαρανομένου χειμῶνος
γινέσθω τοι σῆμα, καὶ ἡσυχὰ ποικίλλουσα
ῶρη ὅθ' ἔσπερὴ κρῶρη πολύφωνα κορώνη⁵⁴⁶.

La nit, la llum de la llàntia, el cant, i tot presidit per una calma tranquil·litzadora, precursora de bonança: l'escena així caracteritzada és prou eloqüent, sobretot si el lector recorda els epigrammes de Cal·límac (σύντονος ἀγρυπνίη) i de Cinna (mulum inuigilata lucernis carmina).

Els versos 1021-1043, finalment, presenten també una acumulació semblant d'elements susceptibles de ser interpretats com evocadors de la poesia:

καὶ χῆνες κλαγγηδὸν ἐπειγόμεναι βρωμοῖο
χειμῶνος μέγα σῆμα, καὶ ἐννεάγηρα κορώνη

545. Phan. 890 s.

546. Phan. 999-1002.

νύκτερον εείδουσα, καὶ ὄψι βοῶντε κολοιοί,
καὶ σπίνος ἦμα σπίζων, καὶ ὄρ. τε πάντα
ἐκ πελάγους φύγοντα, καὶ ὀρχίλος ἦ καὶ ἐριθεύς 1025
δύνων ἐς κοίλας ὀχτάς, καὶ φῦλα κολοιῶν
ἐκ νομοῦ ἐρχόμενα τραφεροῦ ἐπὶ ὄψιον αὐλιν.
οὐδ' ἂν ἔτι ζουθαὶ μεγάλου χειμῶνος ἰόντος
πρόσω ποιήσαιντο νομὸν κροῖτο μέλισσαι,
ἀλλ' αὐτοῦ μέλιτός τε καὶ ἔργων εἰλίσσονται: 1030
οὐδ' ὕψου γεράνων μακρὰ στίχες αὐτὰ κέλευθα
τείνονται, στροφάδες δὲ παλαμπετὲς ἀπονέονται.
μηδ', ὅτε νηνεμίη κεν ἀράχνια λεπτὰ φέρηται
καὶ φλόγες αἰθύσσωσι μελαινόμεναι λύχνοιο,
ἦ πῦρ αὐτῆται σπουδῆ καὶ ὑπεύδια λύχνα, 1035
πιστεύειν χειμῶνι. τί τοι λέγω ὅσα πελοῦνται
σῆματ' ἐπ' ἀνθρώπους; δὴ γὰρ καὶ ἀεικεῖ τέφρη
αὐτοῦ πηγυμένη νιφετοῦ ἐπιτεκμήραιο·
καὶ λύχνω χιόνος, κέγχροικς ὅτ' ἐκκότα πάντη
κύκλω σῆματ' ἔχει πυριλαμπέος ἐγγύθει μύξης: 1040
ἄνθρακι δὲ ἴωντι χαλάλης, ὀππότε λαμπρὸς
αὐτὸς εἰδεται, μέσσω δέ οἱ ἤυτε λεπτὴ
φαίνεται νεφέλη πυρὸς ἔνδοθεν αἰθουμένοιο.

Torna a ser evocat aquí el cant nocturn, i
precisament amb uns termes d'especial regust

hesiòdic, ἐντέγῃρα κορώνη⁵⁴⁷.

També la llàntia, símbol de l'activitat nocturna, és objecte d'atenció, en forma destacadíssima.

Amb aquests símbols, es combinen també les abelles i la mel, d'antiga i rica tradició en poètica. Especialment suggerents resulten, per la doble lectura a què s'ofereixen, les expressions ποιήσαιντο νομόν i ἔργων εἰλίσσουνται; bastarà citar sengles passatges de Cal·límac per desvelar el sentit poètic que pot ocultar-se en els versos arateus:

ἔπος δ' ἐπὶ τυτθὸν εἰλίσω
παῖς ἄτε⁵⁴⁸.

• • •

αὐτὰρ ἐγὼ Μουσείων κελὸν ἱέμεαι νομόν⁵⁴⁹.

Els termes στίχες i στροφάδες fàcilment es poden interpretar com referits a l'escriptura i a la poesia; i pel que fa a κέλκυθα, és prou sabut que el camí és una de les imatges més

547. Inspirat, com observa Martin, en el fragment 171 Rzsch d'Hesíode, v. 1 s.:

ἐντέ τοι ἕσι γένεες λεκέρυζε κορώνη
ἀνδρῶν γηράντων, κτλ.

L'edició de Merkelbach-West, en canvi (frag. num. 304), no sembla tenir en consideració la reminiscència aratea, i preferir a la lectura ἡβώντων dels manuscrits de Diutarc que transmeten el fragment.

548. Frg. 1 Pf. v. . s.

549. Frg. 112 Pf. v. 9.

freqüentment usades com a símbol de la poesia, i que és Col·límac també un dels principals cultivadors de la mateixa:

πρὸς δὲ σε καὶ τόδ' ἄνωγα, τὰ μὴ πατέουσιν ἅμαται
τὸ στιβεῖν, ἐτέρων δ' ἴχνια μὴ καθ' ὀμά
δίφρον ἐλεῖν μηδ' οἶμον ἐνὰ πλατύν, ἀλλὰ κελύθους
ἀτρίπτους, εἰ καὶ σταινοτέρην ἐλάσσει⁵⁷

Per últim, la menció de les teranyines recull també, especialment per les ressonàncies programàtiques de l'adjectiu λεπτή, una altra de les nocions fonamentals de la poètica aratea, sobre la que ens aturarem més endavant: la subtileza.

La subtileza, precisament, és la principal característica d'aquests passatges que volen evocar en el lector les nocions relatives a la concepció poètica de l'autor, les imatges que suggereixin una poesia erudita i elaborada. Alguns exemples ens donaran proves de la fortuna que totes aquestes imatges aconseguiren entre els poetes hel·lenístics i romans.

Vetila nocturna i esforç van plegats en el següent passatge de Lucreci, en què el poeta es declara disposat a vèncer les dificultats de l'obra que comença:

550. Frg. 1 Pf. vv. 25-28.

nec me animi fallit Graiorum obscura reperta
difficile inlustrare Latinis uersibus esse,
multa nouis uerbis praesertim cum sit agendum
propter egestatem linguae et rerum nouitatem;
sed tua me uirtus tamen et sperata uoluptas
suauis amicitiae quemuis efferre laborem
suadet et inducit noctes uigilare serenas
quaerentem dictis quibus et quo carmine deinum
clara tuae possim praepandere lumina menti,
res quibus occultas penitus conuiscere possis⁵⁵¹.

També per a Horaci la poesia és, sobretot
sacrificada dedicació i lenta i laboriosa tasca:

carmen reprehendite quod non
multa dies et multa litura coeruit a quo
praesectum decies non castigauit ad ... quem.

• • •

Quintilio si quid recitares, 'corriges sodes
hoc' aiebat 'et hoc': melius te posse negares,
bis terque expertum frustra, delere iubebat

551. De rerum natura, l. 136-145.

et male tornatos incudi reddere uersus⁵⁵².

No menys rica és la tradició que presenta la poesia com un teixit; particular fortuna assolix el terme *ὑφαίνω* en metàfores de l'activitat poètica⁵⁵³. Però especialment interessants, per la proximitat a la imatge emprada per Arat com a símbol de la subtileza, són les metàfores poètiques del filar de l'aranya. Així Plutarc: ποιηταὶ καὶ λογογράφοι, καθόπερ οἱ ἀράχνη, γεννῶντες ἀφ' ἑαυτῶν ἀπαρχὰς ἀνυποθέτους ὑφαίνουσι καὶ ἀποκρίνουσιν⁵⁵⁴. I, sobretot, el començament del pseudo-*virgilià* Mosquit:

Lusimus, Octaui, gracili modulante Thalia
atque ut araneoli tenuem formauimus orsum⁵⁵⁵.

Gran part de les imatges i nocions associades a la poesia vistes al llarg d'aquestes pàgines apareixen, en acumulació extraordinària, en una de les odes d'Horaci, en què el poeta descriu el geni de Píndar i s'excusa retòricament de no poder-s'hi comparar:

flebili sponsæ iuuenemue iaptum
plorat et uiris animumque moresque
aureos educit in astra nigroque

552. *Ars Poetica*, 292-294; 438-441.

553. Vegi's *Wimmel*, *op. cit.* p. 57 s.

554. *Moralia* 358 F.

555. *Culex*, 1 s.

inuidet Orco.

multa Dircaum leuat aure cycnum,
tendit, Antoni, quotiens in ultos
nubium tractus: ego apis Matinae
more modoque

grata carpentis thyma per laborem
plurimum circa nemus uuidique
Tiburis ripas operosa paruus
carmina fingo⁵⁵⁶.

Les següents paraules, en fi, adreçades pel poeta al lector atent al sentit ocult de l'obra, es revelen com una manifestació de complicitat a propòsit del gran nombre d'indicacions programàtiques que aquest passatge conté.

τί τοι λέγω ὅσα κίλονται
σήμετ' ἐπ' ἀνθρώπους;⁵⁵⁷

556. Carmina IV 2, 21-32.

557. Phaen. 1035 s.